

**«ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΜΕ ΕΣΤΙΑΣΗ
ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ Γ΄ ΤΑΞΗΣ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ (Ο.Π.Α.Σ.) – Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ
ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟ
ΜΑΘΗΜΑ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ»**

Συγγραφή-επιστημονική επιμέλεια: Ιωάννα Α.Ραμουτσάκη
Συντονίστρια Ε.Ε. Φιλολόγων
του ΠΕ.ΚΕ.Σ. Κρήτης

<<Δεν έκανα ταξίδια μακρινά...>>
(Χειροποίητη κατασκευή Εμμ. Ψαρουδάκη,
εκπαιδευτικού, κλάδου ΠΕ86,
ΓΕ.Λ. Ν. Αλικαρνασσοῦ Ηρακλείου)

Θεωρητικό Μέρος- Διδακτική Μεθοδολογία-Εφαρμογή στη διδακτική πράξη

ΤΟΜΟΣ Ι

Ιανουάριος 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. Θεωρητικό Μέρος

1. Εισαγωγή: Ιστορικές πηγές- Ιστορικές- Ιστοριογραφικές Σχολές..... σ.σ.3-8

- 1.1. Είδη και κατηγορίες ιστορικών πηγών
- 1.2. Πρωτογενείς (Άμεσες)-Δευτερογενείς (Έμμεσες) ιστορικές πηγές-Ενδεικτικά παραδείγματα
- 1.3. Άλλοι επιμέρους χαρακτηρισμοί των ιστορικών πηγών
- 1.4. Ειδικότερα θέματα με βάση τις σχετικές Εγκυκλίου
- 1.5. Βασικές Ιστορικές-Ιστοριογραφικές Σχολές και βασικά χαρακτηριστικά τους
- 1.6. Ενδεικτικά παραδείγματα

B. Διδακτική Μεθοδολογία.....σ.σ.16-21

- 2.1. Βασικές συνιστώσες κριτικής επεξεργασίας των ιστορικών πηγών
- 2.2. Ανάδειξη του ιστορικού-επικοινωνιακού πλαισίου μιας ιστορικής πηγής
- 2.3. Τεχνικές διερευνητικής μάθησης

Γ. Εφαρμογή στη διδακτική πράξη- Ενδεικτικά παραδείγματα.....σ.σ.16-51

- 3.1. **1^ο Διδακτικό παράδειγμα:** Πίνακας δημογραφικών και στατιστικών δεδομένων ως πρωτογενής πηγή
- 3.2. **2^ο Διδακτικό παράδειγμα:** Πίνακας στατιστικών δεδομένων ως πρωτογενής πηγή- Διδακτική εφαρμογή τεχνικών διερευνητικής μάθησης με ερωταποκρίσεις και κατευθυνόμενο διάλογο σε πίνακες με δημογραφικά και στατιστικά δεδομένα
- 3.3. **3^ο Διδακτικό παράδειγμα:** Το ιστορικό μυθιστόρημα ως δευτερογενής (έμμεση) ιστορική πηγή- Ενδεικτικό παράδειγμα εφαρμογής τεχνικών διερευνητικής δραματοποίησης στη διδακτική πράξη, με βάση τις αρχές της βιωματικής, ανακαλυπτικής και συνεργατικής μάθησης (Σύνδεση με την Ιστορία Κατεύθυνσης Γ΄ τάξης ΓΕ.Λ., με την Ιστορία Γ΄ τάξης Γυμνασίου και με την Ιστορία Α΄ τάξης ΕΠΑ.Λ.)

Ιωάννα Α.Ραμουτσάκη,
Συντονίστρια Ε.Ε. Φιλολόγων
του ΠΕ.ΚΕ.Σ. Κρήτης

«Διδακτική Μεθοδολογία για το μάθημα της Ιστορίας, με εστίαση στην Ιστορία Κατεύθυνσης Γ΄ τάξης Γενικού Λυκείου (Ο.Π.Α.Σ.) – Η μεθοδολογία κριτικής προσέγγισης και επεξεργασίας των ιστορικών πηγών για το καθημερινό μάθημα και για τις Πανελλαδικές Εξετάσεις»

Α. Εισαγωγή

1.Ιστορικές πηγές

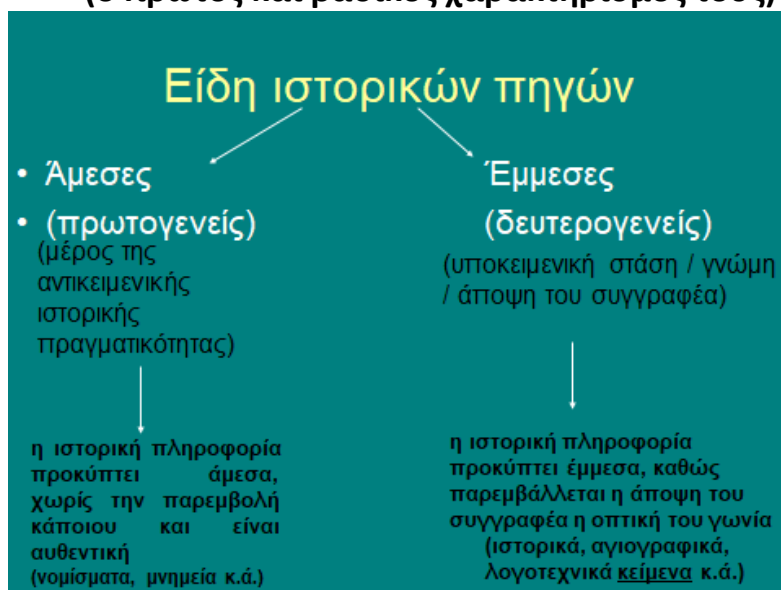
Οι ιστορικές πηγές μπορούν να αξιοποιηθούν ποικιλοτρόπως στη διδακτική πράξη, σε οποιοδήποτε σημείο του διδακτικού σχεδιασμού: π.χ.

- στην αρχή, ως αφόρμηση
- κατά τη φάση της παρουσίασης των ιστορικών γεγονότων από τον/την εκπαιδευτικό για την τεκμηρίωση και εμπέδωσή τους, για παραλληλισμό- σύγκριση και με άλλες πηγές
- κατά τη φάση της ανακεφαλαίωσης και της επέκτασης, για περαιτέρω εκπαιδευτικές δραστηριότητες κ.λ.π.

Οι μαθητές και οι μαθήτριες, με την εξοικείωσή τους με τη μελέτη και παρατήρηση ποικίλων ιστορικών πηγών, εξασκούνται **στη διάκριση, κατανόηση, ερμηνεία και ανάλυση των επιμέρους πηγών** και στην **εξήγηση των διαφορετικών ερμηνειών των ιστορικών γεγονότων** (Λούης, Σωκράτους, Αργυρού 2008). Η εξοικείωση αυτή, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνει την κατάταξη των ιστορικών πηγών σε είδη, κατηγορίες, την ανίχνευση του ιστορικού- επικοινωνιακού πλαισίου της πηγής, τη βασική μεθοδολογία κριτικής προσέγγισης των πηγών και σύγκρισής τους με άλλες, καθώς και την τελική αποτίμησή τους.

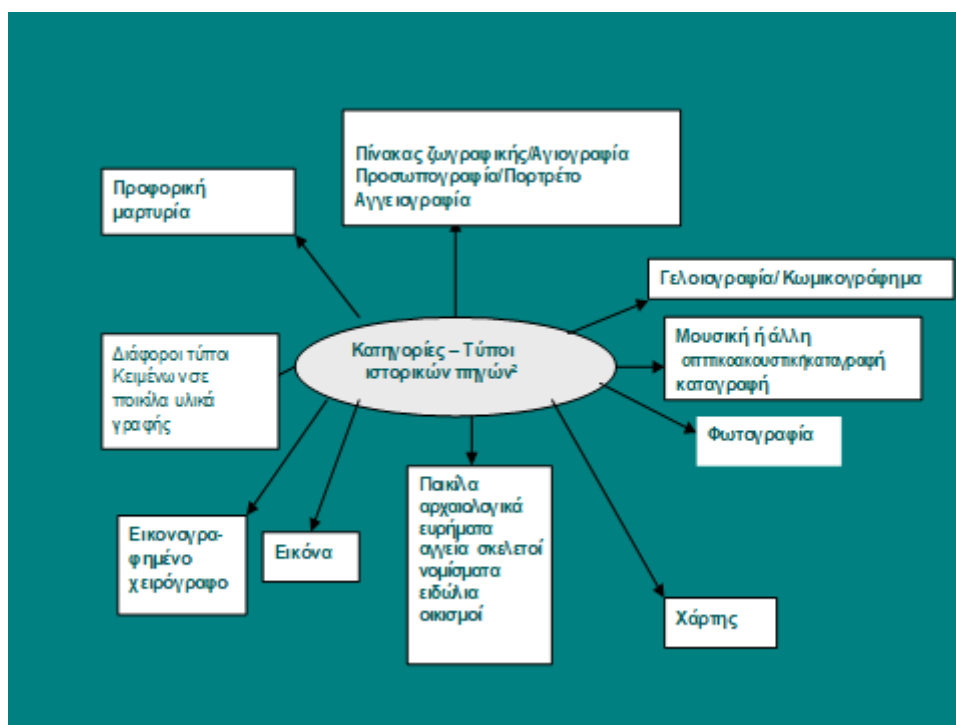
Είδη ιστορικών πηγών

(ο πρώτος και βασικός χαρακτηρισμός τους)

(Ραμουτσάκη, 2008)

Κατηγορίες ιστορικών πηγών

(Ραμουτσάκη, 2008)

2.1. Είδη ιστορικών πηγών- Χαρακτηρισμός τους

1) Ανάλογα με το πότε δημιουργήθηκαν/γράφτηκαν οι ιστορικές πηγές διακρίνονται σε:

- πρωτογενείς
- δευτερογενείς
- **Πρωτογενείς** (ή άμεσες) ονομάζουμε τις ιστορικές πηγές, οι οποίες παρουσιάζουν/παραθέτουν αυτούσια την ιστορική πληροφορία και συνετέθησαν ή δημιουργήθηκαν από πρωταγωνιστές ή αυτόπτες μάρτυρες την ίδια εποχή, κατά την οποία λάμβανε χώρα το υπό εξέταση ιστορικό γεγονός ή σε μεταγενέστερη εποχή (Παληκίδης, 2019). Οι άμεσες ή πρωτογενείς πηγές αποτελούν μέρος της αντικειμενικής πραγματικότητας και η ιστορική πληροφορία προκύπτει άμεσα, χωρίς την παρεμβολή κάποιου σχολίου.

(π.χ. Άρθρα εφημερίδων, διπλωματικά έγγραφα ξένων πρεσβειών, νόμοι και επίσημες στατιστικές, αποκτήματα ή αναμνήσεις πρωταγωνιστών αποτελούν μόνο μερικές από τις πρωτογενείς πηγές).

- **Πώς διακρίνουμε μια πρωτογενή πηγή** (Παληκίδης, 2019);

Συνήθως για τη διάκριση του είδους της πηγής ανατρέχουμε στη βιβλιογραφική παραπομπή, προσέχοντας όλα τα στοιχεία.

- Επιπλέον, βοηθητικός είναι ο τίτλος, που μπορεί να έχουν (π.χ. οι πηγές του σχολικού βιβλίου) το περιεχόμενο και η γλώσσα της πηγής.

- **Οι δευτερογενείς (έμμεσες) πηγές**

- **Δευτερογενείς πηγές** νοούνται όλες οι επεξεργασμένες πρωτογενείς πηγές /όλες οι αναφορές (μελέτες, άρθρα, βιβλία, κινηματογραφικές ταινίες κ.λπ.) στα υπό μελέτη θέματα και **δημιουργήθηκαν σε μεταγενέστερο χρόνο κυρίως από ιστορικούς**. Για να τις διακρίνουμε μας βοηθά το όνομα του μελετητή ή η χρονολογία έκδοσης και, πολύ συχνά, το περιεχόμενο και η γλώσσα του κειμένου (Παληκίδης, 2019).

1.2.Παραδείγματα πρωτογενών και δευτερογενών πηγών από το σχολικό βιβλίο Ιστορίας Κατεύθυνσης Γ΄ τάξης Γενικού Λυκείου (Ο.Π.Α.Σ.)

A. Παραδείγματα πρωτογενών πηγών:

α) σελ. 19: Πίνακας 3: Το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας Μ.Ο. δεκαετιών 1860-1870 και 1900-1910:

Η πηγή είναι πρωτογενής, γιατί παραθέτει αυτούσια στατιστικά στοιχεία, τα οποία προκύπτουν με μαθηματική ακρίβεια, από άλλες πρωτογενείς πηγές, χωρίς να παρεμβάλεται το σχόλιο ή ο υπομνηματισμός κάποιου προσώπου. Ο ίδιος ο πίνακας στατιστικών δεδομένων γίνεται σχόλιο, δίνοντάς μας πολύ σημαντικές πληροφορίες για τη διακύμανση των εισαγωγών και των εξαγωγών, κατά τις δύο αναφερόμενες δεκαετίες.

β) σελ. 126-127: Μέτρα για την αποκατάσταση των Κρητών προσφύγων το 1831

Η πηγή είναι πρωτογενής, γιατί παραθέτει αυτούσιο το Ψήφισμα του Ιωάννη Καποδίστρια, το οποίο υπογράφεται από τον ίδιο και το Γραμματέα της Επικρατείας, Ν. Σπηλιάδη.

γ) σελ. 212: Πανηγυρικός λόγος του Ελ.Βενιζέλου(23/3/1905)

Η πηγή είναι πρωτογενής, γιατί παραθέτει αυτούσια τα λόγια του Βενιζέλου, χωρίς κανένα σχόλιο.

δ) σελ. 165-166: **Μαρτυρίες Μικρασιατών προσφύγων για την άφιξή τους στην Ελλάδα**

Η πηγή είναι πρωτογενής, γιατί παραθέτει αυτούσια τη μαρτυρία της Ελένης Μαναήλογλου από το Ικόνιο, όπως σημειώνεται, η οποία επέζησε από τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922 και περιγράφει τις δυσκολίες, που συνάντησε, κατά το πρώτο διάστημα της άφιξής της στη νέα πατρίδα, και τη μετέπειτα εμπειρία της.

Β. Παραδείγματα δευτερογενών πηγών:

α) σελ. 139: **Καθ' οδόν προς τα τάγματα εργασίας (αμελέ ταμπουρού):**

Δ. Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*

Η πηγή είναι δευτερογενής, γιατί η συγγραφέας, Δ. Σωτηρίου, παραθέτει τη μαρτυρία κεντρικού ήρωά της από το μυθιστόρημά της, *Ματωμένα Χώματα*.

β) σελ. 174: **Εισαγωγή απόσπασμα από το βιβλίο του Δ. Κόκκινου, *Η Ελληνική Επανάσταση, τ.Α΄, σ.611:***

Η πηγή είναι δευτερογενής, γιατί πρόκειται για απόσπασμα από τη μελέτη του συγγραφέα-ιστορικού, Δ. Κόκκινου, ο οποίος παραθέτει την άποψή του για την Επανάσταση στην Κρήτη.

γ) αν υποθέσουμε ότι καλούμαστε να χαρακτηρίσουμε ένα **απόσπασμα μελέτης κάποιου/κάποιας ιστορικού, στο οποίο ο ίδιος /η ίδια παραθέτει π.χ. τον πανηγυρικό λόγο του Βενιζέλου μέσα σε εισαγωγικά και, παράλληλα, τον σχολιάζει**, τότε οι μαθητές/μαθήτριες μπορούν να σημειώσουν ότι η πηγή είναι **δευτερογενής, με αυτούσια παράθεση των λόγων του Βενιζέλου**, καθώς ο ιστορικός παραθέτει στη μελέτη του απόσπασμα από το λόγο του Βενιζέλου και το δικό σχόλιο του για τα λεγόμενά του, παρουσιάζοντας την άποψή του γι' αυτόν, την οπτική του γωνία.

Με ανάλογο τρόπο, οι μαθητές και οι μαθήτριες θα τεκμηριώσουν τον 1^ο και βασικό χαρακτηρισμό (<<πρωτογενής>> ή <<δευτερογενής>> ιστορική πηγή) για την ιστορική πηγή που εξετάζουν.

1.3.Επιμέρους χαρακτηρισμοί, πέραν της προηγούμενης διάκρισης

Για τις γραπτές ιστορικές πηγές, πέραν της προηγούμενης διάκρισης (πρωτογενών-δευτερογενών), μπορούμε να έχουμε και επιμέρους χαρακτηρισμούς. Οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορούν να χρησιμοποιήσουν ορισμένους από αυτούς, ανάλογα με την περίπτωση και με κατάλληλη τεκμηρίωση, στις απαντήσεις τους, σε σχετικές ερωτήσεις.

Είδη γραπτών ιστορικών πηγών (Παληκίδης, 2019):

1) Ανάλογα με το πότε δημιουργήθηκαν/ γράφτηκαν:

- πρωτογενείς
- δευτερογενείς

2) Ανάλογα με το από ποιον γράφτηκαν:

- Επίσημες
- ανεπίσημες

3) Ανάλογα με το βαθμό γνωστοποίησης στην εποχή τους (για τις γραπτές πηγές):

- Δημοσιευμένες
- Αδημοσίευτες

Επομένως, μια πρώτη, βασική διάκριση των ιστορικών πηγών (Κρόκου, Κωνσταντινίδης, Γεωργίου, 2016), **την οποία μπορούν να σημειώνουν οι μαθητές και οι μαθήτριες στις απαντήσεις τους είναι η εξής:**

Πρωτογενείς-Δευτερογενείς	Γραπτές- Παραστατικές (Απεικονιστικές-μη γραπτές πηγές π.χ. οπτικές, ηχητικές, διάφορα ευρήματα από αρχαιολογικούς χώρους)
Δημοσιευμένες-Αδημοσίευτες	Επίσημες – Ανεπίσημες

Άλλοι επιμέρους χαρακτηρισμοί γραπτών πηγών (Παληκίδης, 2019):

Είδη γραπτών πηγών

- Συνταγματικά κείμενα
- Αρχεία κρατικών υπηρεσιών
- Διπλωματικά έγγραφα
- Πρακτικά συνεδριάσεων
- Αποφάσεις δικαστηρίων
- Στρατιωτικά και αστυνομικά αρχεία
- Αρχεία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων
- Ενοριακά αρχεία
- Μητρώα δήμων-ληξιαρχικά βιβλία
- Στατιστικές κτλ.
- Ανεπίσημες πηγές
- Επιστολές
- Ημερολόγια
- Ιδιωτικά συμφωνητικά

Ιστοριογραφικά κείμενα

- Μελέτες άλλων συναφών επιστημών (Αρχαιολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Γεωγραφίας, Κοινωνιολογίας, Ανθρωπολογίας κτλ.)

Μνημονικές πηγές

- Χρονικά
- Επιτύμβιες ή αναθηματικές επιγραφές
- Επιγραφές για την απαθανάτιση επετειακών γεγονότων
- Εφήμερες πηγές
- Εφημερίδες
- Περιοδικά
- Προγράμματα ραδιοφωνικών ή τηλεοπτικών σταθμών
- Διαφημίσεις
- Κατάλογοι προϊόντων
- Αποδείξεις πληρωμών
- Λογοτεχνία
- Ιστορικά διηγήματα και μυθιστορήματα
- Βιογραφίες και αυτοβιογραφίες
- Απομνημονεύματα
- Θεατρικά έργα
- Περιηγητικά-ταξιδιωτικά κείμενα
- Ημερολόγια
- Ποιήματα κτλ.

Φιλολογικά και γλωσσολογικά κείμενα

- Λεξικά
- Τοπωνύμια κτλ.
- Μελέτες άλλων επιστημών (Αρχαιολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Γεωγραφίας, Κοινωνιολογίας, Ανθρωπολογίας κτλ.)

Ειδικότερα θέματα σχετικά με την αξιολόγηση των μαθητών/μαθητριών στο μάθημα της Ιστορίας Κατεύθυνσης Γ' τάξης ΓΕΛ (Ο.Π.Α.Σ.) και τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες που προτείνονται:

Γνωρίζουμε ότι στο ΦΕΚ αρ.φ. 3226, τεύχος Β' της 22^{ας} Αυγούστου 2019, <<Τροποποίηση της 106428/Δ2/2-7-2019 υπουργικής απόφασης (Β' 2875) ως προς τα μαθήματα: Αρχαία Ελληνικά, Ιστορία, Κοινωνιολογία, Χημεία, Βιολογία και Οικονομία>>, ορίζεται η εξεταστέα ύλη για την Ιστορία Κατεύθυνσης Γ' τάξης ΓΕΛ και αυτό ισχύει για τις Πανελλαδικές Εξετάσεις σχολικού έτους 2019-2020.

Στη συνέχεια, στη διευκρινιστική υπ' αρ. πρωτ. 144089/Δ2/17-09-2019 Εγκύκλιο του Υ.ΠΑΙ.Θ., με θέμα: <<Διαχείριση διδακτέας-εξεταστέας ύλης της Κοινωνιολογίας και της Ιστορίας της Γ' τάξης Ημερησίου Γενικού Λυκείου και Γ' και Δ' τάξεων Εσπερινού Γενικού Λυκείου για το σχολικό έτος 2019-2020>> σημειώνονται τα εξής:

<<Για την αξιολόγηση των μαθητών/-τριών προτείνεται συνδυασμός της ισχύουσας διαδικασίας αξιολόγησης με την παράλληλη εισαγωγή της προαναφερόμενης προσέγγισης στην επεξεργασία των ιστορικών πηγών, με μεγαλύτερη έμφαση στην ιστορική μεθοδολογία και στην εισαγωγή πρακτικών διερευνητικής μάθησης. Προτείνεται από τις περίπου 120 ώρες διδασκαλίας του μαθήματος, οι 40 ώρες να διατεθούν στην επεξεργασία των ιστορικών πηγών.

Ειδικότερα για τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες προτείνονται τα ακόλουθα:

<< Στις δραστηριότητες για την επεξεργασία ιστορικών πηγών είναι σημαντικό να αποφεύγεται η απλή παράθεση ή ο συνδυασμός πληροφοριών (αυτό θα πρέπει να το διορθώσει το ΙΕΠ.-Υ.ΠΑΙ.Θ., γιατί, σαφώς, απαιτείται στις ερωτήσεις αυτές σύνθεση και συνδυασμός δεδομένων) καθώς απέχει από την πρακτική της εξοικείωσης με την ιστορική μεθοδολογία, κατά την οποία είναι αναγκαία η γνώση της σκοπιμότητας, της αξιοπιστίας και του είδους του κειμένου ή της «σχολής σκέψης» που εκπροσωπεί, η επίγνωση εν τέλει της ίδιας της «ιστορικότητας» της πηγής.

Την παραπάνω σκοπιμότητα εξυπηρετεί η επισήμανση από τον/την διδάσκοντα/-ουσα ορισμένων βασικών εισαγωγικών πληροφοριών για κάθε ιστορικό παράθεμα. **Η εκάστοτε ιστορική πηγή προτείνεται να εντάσσεται σε ένα στοιχειώδες ιστορικό ή ιστοριογραφικό πλαίσιο** (εξοικείωση με τη βασική τυπολογία των ιστορικών πηγών, όπως η βασική διάκριση άμεσων/έμμεσων πηγών και **η στοιχειώδης εξοικείωση με τα γνωρίσματα επιμέρους ιστοριογραφικών σχολών** κατά την επεξεργασία παραθεμάτων που προέρχονται από ιστορικές μελέτες)>>.

Λόγω αυτών των επισημάνσεων, θεωρήσαμε καλό να παρουσιάσουμε:

α) τις κύριες Ιστορικές-Ιστοριογραφικές Σχολές και τα βασικά γνωρίσματά τους, τα οποία μπορείτε να μεταφέρετε στους μαθητές και στις μαθήτριά σας,

και

β) τεχνικές διερευνητικής- ανακαλυπτικής μάθησης, με ενδεικτικά παραδείγματα:

ΒΑΣΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ- ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	ΚΥΡΙΟΙ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ	ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ-ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΧΟΛΩΝ (Εισαγωγή στις Ιστορικές Σπουδές, 1984)
Θεμέλια πολιτικής Ιστορίας	Θουκυδίδης	Περιγράφει τα γεγονότα με σύστημα και μέθοδο, διεισδύοντας βαθιά στην ερμηνεία των χαρακτήρων, των αντιδράσεων, των προθέσεων, των δράσεων, ώστε αναδεικνύει και τα αίτια (Ευθυμίου, 2018)
<u>Από το 19^ο αι. και έπειτα:</u> 1. Θετικιστική Ιστορία (19 ^{ος} αι.)	August Comte Leopold von Rance	<ul style="list-style-type: none"> - Δίνεται <u>βαρύτητα στις αρχειακές πηγές</u>, στη σημασία και στην κριτική προσέγγιση των πηγών <u>Βασική αρχή:</u> <ul style="list-style-type: none"> - Το ιστορικό γεγονός είναι μοναδικό, ατομικό και ανεπανάληπτο - Αξιοποίηση εμπειρικής μεθόδου
2. Γερμανικός Ιστορισμός, (η πιο σημαντική Σχολή του 19 ^{ου} αι.)	Leopold von Rance (ενδιαφερόταν <<για το τι πραγματικά έγινε>>) Leopold von Rance (ενδιαφερόταν <<για το τι πραγματικά έγινε>>)	<ul style="list-style-type: none"> - Η Ιστορία είναι τέχνη (έντεχνος λόγος) για τη συγκεκριμένη Σχολή ή - <u>Ιδιογραφική επιστήμη</u> (ενδιαφέρεται για το ιδιαίτερο, το ατομικό, το ξεχωριστό, το ανεπανάληπτο - Η Ιστορία της Σχολής είναι: <u>α) περιγραφική:</u> <ul style="list-style-type: none"> - προάγει κυρίως την <u>πολιτική, στρατιωτική και διπλωματική Ιστορία:</u> <u>περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια μάχες, πολιτικές πράξεις και παρασκηνακές διπλωματικές ενέργειες</u> Ο ιστορικός αυτής της Σχολής και σήμερα: <ul style="list-style-type: none"> -ερευνά τα αρχεία, για να εντοπίσει τις πηγές (με τήρηση λεπτομερών δελτίων, συστηματική παραπομπή για τεκμηρίωση του ιστορικού

		<p>λόγου κ.ά).</p> <ul style="list-style-type: none"> - συγκεντρώνει μέσα από αυτές τα γεγονότα, εφαρμόζοντας την κριτική μέθοδο, για να ελέγξει την αξιοπιστία των πηγών - εκθέτει τα γεγονότα κατά χρονολογική σειρά, για να φανεί η αιτιακή σχέση προηγούμενου (αιτίας) και επόμενου (αποτελέσματος) - Η πιστή αφήγηση των γεγονότων (χωρίς παραποιήσεις και σκόπιμες αποσιωπήσεις) (φτάνει σε υψηλά επίπεδα) και ο έλεγχος της αξιοπιστίας των πηγών ήταν σημαντικό βήμα προς τη χειραφέτηση της Ιστορίας από το σκοταδισμό και την <<αυλική ιστορία>>, την κατά παραγγελίαν επίσημη ιστοριογραφία.
3. Μαρξιστική Σχολή	Κ.Μαρξ	<p>-Μαρξιστική μέθοδος ανάλυσης της Ιστορίας- Μελέτη:</p> <ul style="list-style-type: none"> - των υλικών συνθηκών της ζωής των ανθρώπων - της ανάπτυξης της τεχνικής και της οικονομίας σε σχέση με τον τρόπο παραγωγής - του ρόλου των κοινωνικών τάξεων και των μαζών στην Ιστορία - Έρευνα σύνθετων κοινωνικών πραγματικοτήτων μακράς διάρκειας <p><u>Βασικές θέσεις:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - η <<πνευματική παραγωγή μετασχηματίζεται μαζί με την υλική>> - Κάθε μεταβολή στην οικονομική βάση της κοινωνίας προκαλεί μικρότερο ή μεγαλύτερο ριζικό μετασχηματισμό σε όλο το οικοδόμημά της

<p>4. Σχολή των <<Annales>> (περιοδικό) (20^{ος} αι.) (Γαλλία, 1929)</p> <p>παρακλάδι της Σχολής αυτής είναι η <u>ποσοτική Ιστορία</u> (κυρίως <u>οικονομική</u> και <u>δημογραφική</u>), της οποίας η ανάπτυξη <u>συνδέεται με την ανάπτυξη της στατιστικής</u></p> <p>↓</p> <p>Στη συγκεκριμένη Σχολή ανήκουν και από εδώ επηρεάζονται:</p> <p>τα διαγράμματα, οι πίνακες στατιστικών ή δημογραφικών δεδομένων και οι καταγεγραμμένες προφορικές μαρτυρίες</p> <p>Η ποσοτική ιστορία, εκτός από το οικονομικό επίπεδο, μπορεί να φωτίσει και άλλα στοιχεία: π.χ. νοοτροπίες, ιδέες, ιδεολογία, συλλογικές στάσεις απέναντι σε μεγάλα προβλήματα και άλλοτε δείκτες κοινωνικής ανόδου κ.ά.</p> <p>Η δημογραφική Ιστορία εξετάζει:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Σύνολα πληθυσμών, πυκνότητα, αριθμό μελών ανά οικογένεια, ποσοστό πληθυσμού ανά ηλικία, φύλο, εμπορικές-επαγγελματικές ασχολίες κ.ά. <p>Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον ιστορικό έχουν οι κρίσιμες περίοδοι (πολέμων, επιδημιών, σιτοδειών)</p>	<p>Lucien Febvre Francois Simiand Ernest Labrousse κ.ά.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Εκφράζει τη λεγόμενη <<καθολική Ιστορία>>, η οποία <u>ενδιαφέρεται για όλους τους τομείς της ανθρωπίνης δραστηριότητας</u>- Εγκαταλείπεται η μονομέρεια παλαιότερων θεωρήσεων - <u>Στρέφεται κυρίως στα τοπικά αρχεία</u> - Έρχεται σε αντίθεση με τη θετικιστική αφηγηματική ιστοριογραφία, που επιχειρεί να αναδείξει την πολυδιάστατη πραγματικότητα πίσω από το συμβάν, πίσω από το <<γεγονός της στιγμής>>, το οποίο προβάλλει η πολιτική ιστορία. - Οι εκπρόσωποι της συγκεκριμένης Σχολής ονόμασαν υποτιμητικά την προηγούμενη ιστορία <<συμβαντολογική>>. <p>Πρόδρομοι της Σχολής:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 1912: Lucien Febvre, - 1903: Francois Simiand - 1932: ο Ernest Labrousse
<p>5. <<Νέα Οικονομική Ιστορία>> 1957, Αμερική</p>		<ul style="list-style-type: none"> - Δεν εξετάζει τα ιστορικά γεγονότα υπό το πρίσμα της οικονομικής θεωρίας του Μάρξ, αλλά την οικονομία του παρελθόντος με κριτήρια εντελώς οικονομιστικά.

**Παραδείγματα μέσα από τις γραπτές ιστορικές πηγές του σχολικού βιβλίου Ιστορίας
Κατεύθυνσης Γ΄ τάξης ΓΕ.Λ. (Ο.Π.Α.Σ.)**

1) Σχολικό Βιβλίο σελ. 102-103:

Πηγή 24. **Η καταδίκη των εξ:** Απόσπασμα του Ιωάννη Γιαννουλόπουλου από την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Ι.Ε.Ε.), ΙΕ΄, σσ.257- 258:

Η πηγή ακολουθεί περισσότερο τις αρχές **του γερμανικού Ιστορισμού**, καθώς ο ιστορικός φαίνεται να ασχολείται με συστηματικό τρόπο με την πολιτική Ιστορία. Έχει ερευνήσει τα αρχεία, όπως προκύπτει από τα στοιχεία που παραθέτει, για να εντοπίσει τα γεγονότα στις αντίστοιχες πηγές και ελέγχει την αξιοπιστία τους, εφαρμόζοντας **την κριτική μέθοδο**.

2) Η πηγή στη σελ. 119: Η <<**Αναφορά της Κοινότητας της Αίγινας προς την Κυβέρνηση**>> ανήκει **στη Σχολή των Annales**, καθώς αποτελεί Αναφορά τοπικής Κοινότητας, προερχόμενη από τοπικά αρχεία.

3) Οι πηγές στις σελ. 147-149, 165-166 κ.λ.π.: Οι <<**Μαρτυρίες προσφύγων Μικρασιατών**>> ανήκουν **στη Σχολή των Annales**, καθώς αποτελούν προφορικές καταγεγραμμένες μαρτυρίες των προσφύγων, με βάση τη βιωματική τους εμπειρία, προερχόμενες από τοπικά αρχεία.

4) Στη **Σχολή των Annales** ανήκουν και **οι πίνακες με στατιστικά ή δημογραφικά δεδομένα και διαγράμματα** (εστίαση σε σύνολα πληθυσμών και σε στατιστικά-δημογραφικά δεδομένα- Ποσοτική Ιστορία). Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν οι πίνακες των σελίδων 13- 14, 19, 22-23 κ.λ.π.) του 1^{ου} Κεφαλαίου του σχολικού βιβλίου, <<**Από την Αγροτική Οικονομία στην Αστικοποίηση**>>.

Β. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Μπορούμε να οδηγήσουμε σταδιακά τους μαθητές/τις μαθήτριες να προσεγγίζουν με κριτικό, δημιουργικό και μεθοδικό τρόπο τις ιστορικές πηγές **όχι μόνο για τις ανάγκες των εξετάσεων, αλλά και στο καθημερινό μάθημα της Ιστορίας**. Παρακάτω, θα δούμε δύο ενδεικτικά παραδείγματα εφαρμογής τεχνικών ανακαλυπτικής, διερευνητικής και δημιουργικής μάθησης στη διδακτική πράξη, με αφορμή α) δύο συγκεκριμένες ιστορικές, πρωτογενείς πηγές (πίνακα με δημογραφικά και πίνακα με στατιστικά στοιχεία) και β) μία δευτερογενή πηγή (απόσπασμα από ιστορικό μυθιστόρημα), ευρύτερης χρονικής διάρκειας.

Τα παιδιά, έχοντας υπόψη τους τη μεθοδολογία κριτικής επεξεργασίας των πηγών, μπορούν να δώσουν ολοκληρωμένη απάντηση στη 2^η ομάδα ερωτήσεων, στην οποία απαιτείται κριτική προσέγγιση των ιστορικών πηγών, πιθανή σύγκρισή τους με άλλες και, τελικά, συνδυασμός και σύνθεση των ιστορικών δεδομένων.

Εξάλλου, όπως σημειώνει και η Μ. Ευθυμίου, <<...η γνώση της Ιστορίας -μέσα από την όσο το δυνατόν αντικειμενική, έντιμη και, κυρίως, συνδυαστική και επεξηγηματική παράθεση των γεγονότων- μπορεί να κτίσει ένα ισχυρό ηθικό κέλυφος στον άνθρωπο και να βελτιώσει το μέλλον του>> (Ευθυμίου, 2018).

Βασικές συνιστώσες της κριτικής επεξεργασίας των ιστορικών πηγών:

1. Ένταξη της πηγής στο ιστορικό της πλαίσιο
2. Χαρακτηρισμός -Ταξινόμηση και δήλωση της μορφής της πηγής
3. Κατανόηση και ανάδειξη του περιεχομένου της πηγής, με βάση τα σχετικά ερωτήματα
4. Σύγκριση και αντιπαραβολή ιστορικών πηγών
5. Αξιολόγηση της πηγής
6. Αναγωγή στη σύγχρονη εποχή (ανάλογα με τα ζητούμενα)

Την πορεία αυτή μπορούν να ακολουθήσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες στις απαντήσεις τους, κατά το δυνατόν, ανάλογα με το είδος και την κατηγορία της πηγής και, φυσικά, ανάλογα με τα ερωτήματα, που θα έχουν μπροστά τους.

Βήματα κριτικής επεξεργασίας των ιστορικών πηγών

Α. Για κάθε είδος και κατηγορία ιστορικής πηγής: Ένταξη της πηγής στο αντίστοιχο ιστορικό - επικοινωνιακό πλαίσιο

1) Ιστορικό - Επικοινωνιακό πλαίσιο πηγής (Ραμουτσάκη, 2008)

- Σε ποιο είδος και σε ποια κατηγορία ιστορικής πηγής ανήκει η συγκεκριμένη πηγή;	
- Πρόκειται για ακέραιη πηγή ή για απόσπασμα (μέρος αυτής της πηγής);	
- Τι, λέγεται, παρουσιάζεται, σχολιάζεται, καυτηριάζεται, αναδεικνύεται....κ.λ.π.; (Μονοσημία - πολυσημία πηγής) ή - Ποιο είναι το/τα βασικό/βασικά θέμα/θέματα; - Ποιες βασικές πληροφορίες μας δίνει και ποιες, ενδεχομένως, παραλείπει ;	
- Πώς (με ποιο τρόπο) λέγεται, παρουσιάζεται, σχολιάζεται, καυτηριάζεται, αναδεικνύεται, απεικονίζεται κάτι....; κ.λ.π. (Αποκωδικοποίηση και των λανθανόντων μηνυμάτων)	
- Σε ποιον, ενδεχομένως, απευθυνόταν ; (Μπορείτε να φανταστείτε τον πιθανό αποδέκτη / παραλήπτη του κειμένου αυτού και τις πιθανές αντιδράσεις ή προσδοκίες του;)	
- Πότε δημιουργήθηκε ;	
- Πού δημιουργήθηκε ;	
- Για ποιο, κατά τη γνώμη σας, σκοπό;	
- Ποια η σχέση του δημιουργού... με τα περιγραφόμενα, τα λεγόμενα, τα γεγονότα, τα πρόσωπα ή	

τις καταστάσεις... κ.λ.π. (αυτόπτης, αυτήκοος μάρτυρας, βιωματική σχέση, συγγενική, φιλική, πολιτική συνάφεια ή σκοπιμότητα κ.λ.π.)	
- Ποια είναι, κατά τη γνώμη σας, η χρησιμότητα της συγκεκριμένης πηγής;	
- Ποια η σχέση της πηγής με άλλες συναφείς πηγές (πιθανές ομοιότητες, διαφορές, επιρροές) ;	
- Ποια η αξία της ;	

Η αξία μιας ιστορικής πηγής προκύπτει από τις παρακάτω παραμέτρους:

Αξία ιστορικής πηγής	
Αξίες που απορρέουν άμεσα από την ιστορική πηγή	Αξίες που απορρέουν έμμεσα από την ιστορική πηγή (παρεμβάλλεται η οπτική γωνία του δέκτη)
Ιστορική αξία	Αισθητική αξία
Αρχαιολογική αξία	Καλλιτεχνική αξία
Αξία <<τεκμηρίου>>- η σχέση με την Ιστορία Τέχνης	Αξίες που απορρέουν από την ατομική μνήμη/τη βιωματική εμπειρία
Αξία σπανιότητας	Αξίες που απορρέουν από τη συλλογική μνήμη/τη βιωματική εμπειρία
	Αξίες που απορρέουν από το συμβολισμό
	Αξία συγκινησιακή, που απορρέει από την αποδεκτότητα του μνημείου

(Π.Ι., 2006, Μαυροσκούφης, 2005, Ραμουτσάκη, 2008)

Παραπάνω είδαμε πώς μπορούμε να αναδείξουμε το ιστορικό-επικοινωνιακό πλαίσιο μιας ιστορικής πηγής, ανεξαρτήτως είδους και κατηγορίας, πώς μπορούμε να χαρακτηρίσουμε μία πηγή και να αναδείξουμε το περιεχόμενο και την αξία της, με βάση τα σχετικά ερωτήματα.

Τώρα, θα εστιάσουμε σε συγκεκριμένες διδακτικές εφαρμογές, με βάση τις αρχές της διερευνητικής, ανακαλυπτικής μάθησης και του κριτικού στοχασμού.

Μέθοδοι και τεχνικές διερευνητικής- ανακαλυπτικής μάθησης και καλλιέργειας της κριτικής και δημιουργικής σκέψης

Εκτός από τη γνωστή από τις Ερευνητικές, Δημιουργικές, Συνθετικές Εργασίες, μέθοδο εκπόνησης Σχεδίων εργασίας (Project) και τα κριτικά ερευνητικά ερωτήματα, οι παρακάτω μέθοδοι και τεχνικές συμβάλλουν στην καλλιέργεια του κριτικού στοχασμού και υποστηρίζουν τη διερευνητική-ανακαλυπτική μάθηση:

1. Διατύπωση κριτικών ερωτημάτων στο πλαίσιο του κατευθυνόμενου διαλόγου και της μαιευτικής μεθόδου για την καλλιέργεια του κριτικού στοχασμού, με βάση την εξεταζόμενη ιστορική πηγή

Ο/Η εκπαιδευτικός είτε με φύλλα εργασίας, σε ομάδες εργασίας, είτε στην ολομέλεια της τάξης, προφορικά, μπορεί να διατυπώνει κριτικά ερωτήματα, τα οποία προάγουν τον στοχασμό των παιδιών και, επαγωγικά, μέσω φθίνουσας καθοδήγησης να οδηγήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες στη διερευνητική και ανακαλυπτική μάθηση. Ενδεικτικά παραδείγματα υπάρχουν στις διδακτικές εφαρμογές.

Βασικές συνιστώσες του κριτικού στοχασμού είναι οι εξής:

- 1) Γνώση- κατανόηση του εξεταζόμενου προβλήματος/θέματος,
- 2) ηθικό υπόβαθρο και
- 3) συναισθηματική νοημοσύνη.

Άλλες μέθοδοι και τεχνικές διερευνητικής- ανακαλυπτικής μάθησης και καλλιέργειας της κριτικής και δημιουργικής σκέψης είναι οι εξής:

2. Μέθοδος επίλυση προβλήματος (Φραγκούλης, 2013, Ραμουτσάκη, 2008)

Ο/Η εκπαιδευτικός ξεκινά το διάλογο με τα παιδιά, **διατυπώνοντας ένα πρόβλημα** (πραγματικό ή υποθετικό), το οποίο σχετίζεται με την εκάστοτε διδακτική Ενότητα. Για να το διερευνήσουν τους δίνει σχετική βιβλιογραφία, και τους προτρέπει να αναζητήσουν λύσεις, μέσα από ερευνητικές και ομαδοσυνεργατικές πρακτικές (Φραγκούλης, 2013). Τέλος, επεξεργάζονται τρόπους εφαρμογής της λύσης ή των λύσεων που προτείνουν.

Η βασική διαφορά της μεθόδου επίλυσης του προβλήματος από τη μέθοδο εκπόνησης Σχεδίων εργασίας (Μέθοδος Project) είναι ότι το θέμα έρευνας στη μέθοδο επίλυσης προβλήματος, είναι πάντοτε **ένα πρόβλημα**, το οποίο χρήζει ειδικής εξέτασης, έρευνας και λύσης **και όχι ένα οποιοδήποτε θέμα**, που επιδέχεται αντίστοιχη έρευνα και μελέτη (Ραμουτσάκη, 2008).

Μελέτη περίπτωσης (Φραγκούλης, 2013, Ραμουτσάκη, 2008)

Δίνουμε στους μαθητές και στις μαθήτριες μία κατάσταση- ένα παράδειγμα (πραγματικό ή υποθετικό) ή μία περίπτωση, η οποία <<αντανακλά μια ευρύτερη κατάσταση>> (Φραγκούλης, 2013), για να το αναλύσουν σε βάθος και να οδηγηθούν σε εναλλακτικές λύσεις.

<<Οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορούν να υποδυθούν ρόλους, που συνδέονται με μια εξεταζόμενη κατάσταση στον επαγγελματικό ή στον κοινωνικό τομέα, με στόχο, μέσα από το βίωμα, να κατανοήσουν βαθύτερα τόσο την κατάσταση όσο και τις αντιδράσεις τους απέναντί της>> (Φραγκούλης, 2013).

Φροντιστήριο του μέλλοντος (Ραμουτσάκη, 2008)

Η μέθοδος αυτή είναι, ίσως, η πιο καινοτόμος και καθαρά διερευνητική. Ενδείκνυται κυρίως για τη διδακτική προσέγγιση περιβαλλοντικών θεμάτων, όμως, μπορεί να αξιοποιηθεί, με κατάλληλη προσαρμογή, σε όλα τα μαθήματα, ειδικότερα, δε, στο μάθημα της Ιστορίας.

Ο/Η εκπαιδευτικός ωθεί τους μαθητές και τις μαθήτριες, με βάση τη συγκεκριμένη διδακτική Ενότητα:

α) να συναιστανθούν τις δυνατές συνέπειες (θετικές ή αρνητικές) μιας συγκεκριμένης κατάστασης για τους ανθρώπους της εποχής που εξετάζεται και

β) να φανταστούν μια μελλοντική, ανάλογη κατάσταση, αφενός βρίσκοντας λύσεις κι αφετέρου προσπαθώντας θα λάβουν μέτρα, ώστε να ενθαρρύνουν την επανεμφάνιση μιας θετικής κατάστασης ή, αντίθετα, να αποτρέψουν την πιθανή εκδήλωση μιας αρνητικής κατάστασης για τη δική τους μελλοντική κοινωνία, αλλά και για τον κόσμο ολόκληρο(-Τι θα έκαναν δηλ., για να αντιμετωπίσουν μια συγκεκριμένη κατάσταση;). Η επεξεργασία και η ανάπτυξη αυτής της κατάστασης μπορεί να γίνει με την αξιοποίηση διαφόρων τρόπων έκφρασης π.χ. με συγγραφή κειμένων, με τη δημιουργία σκίτσων, με παιχνίδι ρόλων ή με το συνδυασμό τους κ.ά.

Τεχνικές διερευνητικής δραματοποίησης (Παπαδόπουλος, 2010, Ραμουτσάκη, 2014-2018)

Οι τεχνικές διερευνητικής δραματοποίησης συνιστούν μια ευρύτερη χρονικά και σύνθετη παιδαγωγική διαδικασία (Παπαδόπουλος, 2010), η οποία αξιοποιεί τεχνικές και εργαλεία της δραματικής τέχνης και, κυρίως, του θεάτρου.

Αποτελείται από σειρά διαδοχικών σκηνών δραματοποίησης και αναπαράστασης <<του κόσμου>> του κειμένου, οι οποίες ουσιαστικά βασίζονται σε ποικίλες τεχνικές συμμετοχικής, διερευνητικής, συνεργατικής, βιωματικής και ανακαλυπτικής μάθησης, με έντονα τα χαρακτηριστικά του παιχνιδιού, όπως <<το χτίσιμο>> ενός ρόλου, το παιχνίδι ρόλων, όπου οι μαθητές και οι μαθήτριες υποδύονται ρόλους, που συνδέονται με μια εξεταζόμενη κατάσταση στον επαγγελματικό ή στον κοινωνικό τομέα, ο <<ρόλος στον τοίχο>>, η αυτοσχέδια δραματοποίηση, η <<καρέκλα των ερωτήσεων>>, ο <<κύκλος της συνείδησης>>, η <<παγωμένη εικόνα>>, το ομαδικό καλλιτεχνικό έργο κ.ά. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργούμε μικρά σενάρια διδασκαλίας και μάθησης υπό ένα κοινό σημείο αναφοράς, το εξεταζόμενο κείμενο, ώστε τα παιδιά, βιωματικά, να κατανοήσουν την κατάσταση, τις αντιδράσεις των προσώπων και το γενικότερο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο.

Υπό το πρίσμα αυτό, αναπτύσσονται τα διδακτικά παραδείγματα παρακάτω.

Γ. ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΣΤΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

Ενδεικτικά διδακτικά παραδείγματα

Ενδεικτικά παραδείγματα προσέγγισης πινάκων με στατιστικά και δημογραφικά δεδομένα (Κορνηλάκης, 2019, Ραμουτσάκη, 2019)

Όταν η εξεταζόμενη ιστορική πηγή είναι ένα διάγραμμα ή ένας πίνακας στατιστικών ή δημογραφικών δεδομένων, μπορούμε να ακολουθήσουμε με τους μαθητές και τις μαθήτριες μας την εξής πορεία:

- 1) Αρχικά, προσδιορίζουμε το είδος και την κατηγορία της πηγής, αναδεικνύοντας το ιστορικό της πλαίσιο και τη χαρακτηρίζουμε, όπως είπαμε παραπάνω.
- 2) Μπορούμε να αξιοποιήσουμε, συνδυαστικά, και από την τεχνική Artful Thinking ορισμένες από τις ερωτήσεις του 1^{ου} μοτίβου (-Τι βλέπετε ; - Τι νομίζετε ότι είναι/ ότι αντιπροσωπεύει αυτή η ιστορική πηγή; - Τι σας κάνει να αναρωτιέστε ;) και του 2^{ου} μοτίβου(-Τι γνωρίζετε σχετικά με το/τα θέμα/ θέματα που παρουσιάζει η πηγή; -Τι θέλετε να ερευνήσετε ή να μάθετε περισσότερο; κ.λ.π.).

3) Στη συνέχεια, μπορούμε να προχωρήσουμε σε ερωτήσεις εμβάθυνσης και περαιτέρω κριτικής προσέγγισης των δεδομένων του πίνακα.

1° Ενδεικτικό παράδειγμα πίνακα με δημογραφικά δεδομένα

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 (Σχολικό βιβλίο Ιστορίας Κατεύθυνσης Γ' τάξης ΓΕ.Λ. (Ο.Π.Α.Σ.), σ. 14)

Οι μαθητές και οι μαθήτριες, με μια πρώτη ματιά, θα πρέπει να είναι σε θέση να εντοπίζουν τα δεδομένα του πίνακα (λεκτικά και αριθμητικά) και να κάνουν μια πρώτη ομαδοποίηση των παρατηρήσεών τους, με βάση ορισμένα κριτήρια.

ΠΟΛΗ	Προεπαναστατικά Χρόνια	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ		
		1879	1889	1907
Αθήνα	12.000 (1805)	63.000	114.000	168.000
Βέροια	8.000 (1797)	-----	-----	-----
Βόλος	-----	5.000	11.000	23.000
Ερμούπολη	-----	22.000	22.000	18.000
Θεσσαλονίκη	65.000 (1806)	-----	-----	-----
Ιωάννινα	30.000 (1809)	-----	-----	-----
Κέρκυρα	-----	16.000	19.000	28.000
Λάρισα	25.000 (1809)	13.000	14.000	18.000
Μήλος	5.000 (1820)	-----	-----	-----
Μιστράς	20.000 (1805)	-----	-----	-----
Μύκονος	5.000 (1820)	-----	-----	-----
Ναύπλιο	7.000 (1799)	5.000	5.000	5.000
Πάτρα	10.000 (1805)	25.000	33.000	38.000
Πειραιάς	-----	22.000	34.000	74.000
Πόρος	7.000 (1820)	-----	-----	-----
Πύργος	-----	9.000	12.000	14.000
Σπέτσες	8.000 (1820)	-----	-----	-----
Τριπολιτσά	20.000 (1805)	10.000	11.000	11.000
Ύδρα	28.000 (1821)	6.500	6.500	-----
Χαλκίδα	12.000 (1805)	7.000	10.000	11.000
Ψαρά	6.000 (1820)	-----	-----	-----

Ομαδοποίηση παρατηρήσεων,
με βάση ορισμένα κριτήρια

-Χώρος:

- Μικρές και μεγάλες πόλεις
- αστικά-ημιαστικά κέντρα
- ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας

Χρόνος:

α) Προεπαναστατικά χρόνια
(ενδεικτικές χρονολογίες από 1805-1820)

β) Χρόνια Επανάστασης
(2 ενδεικτικές χρονολογίες: 1879 και 1889) (ασυνέχειες)

γ) Χρόνια ανεξαρτησίας
(ενδεικτική χρονολογία 1907)

Πληθυσμός και η διακύμανσή
του σε συγκεκριμένα έτη

(μεταβλητή

(μεταβολές μικρές και
μεγάλες, σε μικρό ή μεγάλο
ποσοστό)

Παρατηρείται αύξηση και
μείωση πληθυσμού

- Πού, πότε και γιατί
εντοπίζεται;

Ακολουθούν ενδεικτικές ερωτήσεις και απαντήσεις για κριτική προσέγγιση του συγκεκριμένου πίνακα. Ευχαριστούμε θερμά τον εκπαιδευτικό, κλάδου ΠΕ02 του Γενικού Λυκείου Ν.Αλικαρνασού, κ. Αθανάσιο Κορνηλάκη, για τη συμβολή του στην παράθεση των ερωτήσεων και των αντίστοιχων απαντήσεων που ακολουθούν.

ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΠΟΛΕΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ (Κορνηλάκης, 2019)

Ενδεικτική Ερώτηση:

- Με βάση τον πίνακα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να σχολιάσετε τις αλλαγές στον πληθυσμό των πόλεων από τα προεπαναστατικά χρόνια έως το 1907.

Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

Στον παρατιθέμενο πίνακα παρατηρούμε ότι λείπουν στοιχεία για τον πληθυσμό κάποιων αστικών κέντρων, κατά την προεπαναστατική περίοδο, ενώ όσον αφορά στην περίοδο μετά την Επανάσταση, τα πληθυσμιακά δεδομένα που λείπουν αφορούν περισσότερα αστικά κέντρα.

- Πού οφείλεται αυτό;

Όσον αφορά στην προεπαναστατική περίοδο, τα κέντρα, για τα οποία δεν έχουμε τον πληθυσμό τους, **δεν ήταν τόσο σημαντικά μέσα στην αχανή Οθωμανική Αυτοκρατορία**. Συγκεκριμένα, ο Βόλος, η Ερμούπολη, ο Πειραιάς, **θα αποκτήσουν μεγάλη σημασία, μετά την ανεξαρτησία**, ως σημαντικά λιμάνια της ελεύθερης Ελλάδας.

Όσον αφορά στην περίοδο μετά την Επανάσταση και καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 20^{ου}, παρατηρούμε στον πίνακα ότι **τα κέντρα, για τα οποία δεν υπάρχουν στοιχεία, είναι κατά κύριο λόγο νησιά, τα οποία χάνουν την οικονομική σημασία που είχαν την προεπαναστατική περίοδο**, όπως οι Σπέτσες, τα Ψαρά, ο Πόρος ή μεγάλα αστικά κέντρα, όπως η Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, **τα οποία, μετά την Επανάσταση, δεν ανήκουν στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος και, συνεπώς, ο πληθυσμός τους δεν απογράφεται**.

Παρά τις ελλείψεις αυτές του πίνακα και παρά το γεγονός ότι η ιστορική αφήγηση του σχολικού βιβλίου, για το συγκεκριμένο ερώτημα, είναι πολύ μικρή σε έκταση, μπορούμε να αντλήσουμε σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με την

πληθυσμιακή εικόνα των πόλεων της Ελλάδας ως ανεξάρτητης χώρας, αλλά και πριν, κατά την προεπαναστατική περίοδο.

Απάντηση του θέματος

Η ιστορική αφήγηση που σχετίζεται με την ουσία του θέματος **αφορά στην υποενότητα β. «Οι μετακινήσεις εντός και εκτός Ελλάδας»** του σχολικού βιβλίου, σ.σ. 14-15. Βέβαια, εισαγωγικά, μπορούμε να αξιοποιήσουμε στοιχεία **από την υποενότητα α. «Ο πληθυσμός»**, σ.σ. 11-13, όπως π.χ. την αύξηση του πληθυσμού της χώρας με γρήγορους ρυθμούς, παρά την ένδεια, και χωρίς ποτέ να εξαντλούνται τα περιθώρια δημογραφικής εξέλιξης σε μια τόσο αραιοκατοικημένη χώρα. Σε σχέση όμως με το περιεχόμενο της ενότητας, **δεν επιβεβαιώνεται η ιστορική πληροφορία του σχολικού βιβλίου ότι δηλ. οι ελληνικές πόλεις, την περίοδο μετά την Επανάσταση, καμία ή ελάχιστη σχέση έχουν τα μεγάλα αστικά κέντρα της προηγμένης οικονομικά Ευρώπης.** Η διαπίστωση αυτή υποστηρίζεται και από έναν πρόσθετο, αντίστοιχο πίνακα για τις ευρωπαϊκές πόλεις.

Εξαγόμενα συμπεράσματα και μόνο από τον πίνακα

A) τα εύρωστα, επί Τουρκοκρατίας, αστικά κέντρα, παρουσιάζουν στασιμότητα ή μείωση του πληθυσμού τους μετά την ανεξαρτησία. Μάλιστα, η μείωση σε κάποιες περιπτώσεις, όπως της Τριπολιτσάς και της Ύδρας, είναι εντυπωσιακή. [αναφέρονται τα σχετικά στοιχεία].

Ερώτηση προς τους μαθητές

- Πού οφείλεται το γεγονός αυτό;

Με απλές και στοχευμένες ερωτήσεις και, μέσω φθίνουσας καθοδήγησης, ωθούμε τους μαθητές να σκεφτούν ότι την περίοδο της Τουρκοκρατίας η οικονομική και πολιτισμική ζωή, μέσα στην αχανή Οθωμανική Αυτοκρατορία, ήταν **αποκεντρωμένη** και οδηγούσε σε **αυτόνομα αστικά κέντρα**, ενώ το νέο ελληνικό κράτος είχε **συγκεντρωτικό χαρακτήρα** και μια τέτοια αυτονομία τη δυσκόλευε.

B) [επιβεβαίωση συγκεντρωτικού χαρακτήρα] – Ερώτηση:

- Πού αποτυπώνεται ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας στον πίνακα;

- Απάντηση: ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας αποδεικνύεται από την αλματώδη αύξηση του πληθυσμού της Αθήνας (πρωτεύουσας του κράτους από το 1835), η οποία, μέσα σε έναν αιώνα, αύξησε τον πληθυσμό της κατά δεκαπέντε περίπου φορές [αναφέρονται τα σχετικά στοιχεία]. Η πρωτεύουσα συσώρευσε όλες τις υπηρεσίες, τα κέντρα λήψης αποφάσεων, τις οικονομικές πρωτοβουλίες.

Γ) Ερώτηση: - Τι παρατηρούμε στον πίνακα σε σχέση με την πληθυσμιακή εικόνα των ελληνικών πόλεων, μετά την Ανεξαρτησία; Με ποιο φαινόμενο συνδέεται αυτή η εικόνα;

Απάντηση: Με το φαινόμενο της αστικοποίησης και, κατ' επέκταση, της αύξησης του πληθυσμού των πόλεων, το οποίο για τον ελλαδικό χώρο, εμφανίζεται τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι. και στις αρχές του 20^{ου} (σύμφωνα με τον πίνακα). Σε ορισμένες πόλεις, όπως:

- ο Βόλος, που αποτελούσε την έξοδο της Θεσσαλίας στη θάλασσα και του οποίου ο ρόλος του αναβαθμίστηκε, μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στον εθνικό κορμό),
- η Ερμούπολη (Σύρος) - το πρώτο ναυτιλιακό κέντρο της χώρας μέχρι και τη δεκαετία του 1870-,
- η Πάτρα (το μεγαλύτερο λιμάνι της Δυτικής Ελλάδας-πύλη εξόδου προς το Ιόνιο και την Αδριατική) και
- ο Πειραιάς (το επίνειο της πρωτεύουσας) **εμφανίζουν μεγάλη πληθυσμιακή αύξηση** [αναφέρονται τα σχετικά στοιχεία]. Τα σημαντικότερα λιμάνια της χώρας, συνεπώς, αποτελούν τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αστικοποίησης.

Αντίθετα, τα ακμάζοντα αστικά κέντρα ή νησιά επί Τουρκοκρατίας γνωρίζουν μικρή (περίπτωση Χαλκίδας) ή σημαντική πληθυσμιακή συρρίκνωση (περιπτώσεις Λάρισας και Τριπολιτσάς) **αφού, στη θέση τους, άλλα αστικά κέντρα αναδείχθηκαν για τους λόγους που προαναφέρθηκαν.**

2^ο ενδεικτικό παράδειγμα πίνακα με στατιστικά δεδομένα

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 (Σχολικό βιβλίο Ιστορίας Κατεύθυνσης Γ' τάξης ΓΕΛ(Ο.Π.Α.Σ.), σ. 19)

ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ Μ.Ο. ΔΕΚΑΕΤΙΩΝ 1860-1870 ΚΑΙ 1900-1910				
ΕΙΔΟΣ	1860-1870		1900-1910	
	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	ΕΞΑΓΩΓΕΣ	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	ΕΞΑΓΩΓΕΣ
ΕΞΑΓΩΓΕΣ				
Αγροτικά προϊόντα	31%	63%	36%	75%
Βιομηχανικά προϊόντα	24%	7%	30%	2%
Πρώτες ύλες	12%	17%	18%	22%

Πρόσθετες παρατηρήσεις:

- Ποιο από τα 3 είδη (αγροτικά, βιομηχανικά προϊόντα και πρώτες ύλες) κυριαρχεί στις εισαγωγές; Η σύγκριση στατιστικών δεδομένων γίνεται στη βάση της ομοιότητας (εισαγωγές) και στις 2 περιόδους;
- Ποιο από τα 3 είδη (αγροτικά, βιομηχανικά προϊόντα και πρώτες ύλες) κυριαρχεί στις εξαγωγές και στις 2 περιόδους; (Χαρακτήρας ελληνικής οικονομίας)
- Φθίνουσα-αύξουσα πορεία εισαγωγών-εξαγωγών- αιτιολόγηση

Ομαδοποίηση παρατηρήσεων, με βάση ορισμένα κριτήρια

-Χώρος:
Ελλάδα

Χρόνος:
α) Προεπαναστατικά χρόνια (δεν δηλώνονται)

β) Χρόνια Επανάστασης (1 ενδεικτική δεκαετία: 1860-1870)

γ) Χρόνια ανεξαρτησίας (1 ενδεικτική δεκαετία: 1900-1910)

Συνολικά, γίνεται παρατήρηση της μεταβλητής σε 2 δεκαετίες, στις οποίες παρατηρούνται:

- ασυνέχειες και
- συνέχειες μέσα στις δύο δεκαετίες)

το εξωτερικό εμπόριο και οι διακυμάνσεις εισαγωγών-εξαγωγών (μεταβλητή), σε συγκεκριμένα είδη, **κατά τις 2 δεκαετίες**

Ενδεικτικές Ερωτήσεις- Απαντήσεις (Κορνηλάκης, 2019):

- Με βάση τον παραπάνω πίνακα και τις ιστορικές σας γνώσεις, να **προσδιορίσετε** τις παραγωγικές δυνατότητες της Ελλάδας, κατά τις δεκαετίες που σημειώνονται, και να **σχολιάσετε τις διακυμάνσεις των εξαγωγών και των εισαγωγών**.

Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

Α. Εισαγωγική ερώτηση:- Τι γνωρίζουμε για την εμπορική κίνηση στον ελλαδικό χώρο, κατά το 19^ο αι;

19^{ος} αιώνας: (άρα και δεκαετία 1860-1870) – οι περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες της Ελλάδας, η κλειστή αγροτική οικονομία, οι απαρχαιωμένες παραγωγικές δομές, η καθυστέρηση εκβιομηχάνισης, η απουσία συσσώρευσης κεφαλαίου **καθήλωναν την εσωτερική εμπορική κίνηση σε χαμηλά επίπεδα**. Επομένως υπήρξε σύνδεση του

εμπορίου της χώρας **με το εξωτερικό εμπόριο**, έως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (άρα η δεκαετία του 1900-1910).

Σημασία εξωτερικού εμπορίου: Πολύ μεγάλη, γιατί:

- α.** συνέβαλε στην αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος του πληθυσμού της χώρας
- β.** αποτέλεσε σημαντική πηγή δημοσίων εσόδων μέσω των δασμών στις εισαγωγές και τις εξαγωγές.

Ρυθμοί ανάπτυξής του: ανάλογοι της βελτίωσης των οικονομικών μεγεθών της χώρας και των ρυθμών ανάπτυξης της διεθνούς εμπορικής κίνησης.

Β. Ο πίνακας, αν και αναφέρει στοιχεία **των διακυμάνσεων των εισαγωγών και των εξαγωγών της χώρας σε αξία**, για δύο δεκαετίες, είναι αντιπροσωπευτικός για την εμπορική κίνηση, η οποία σημειώθηκε στην Ελλάδα, ολόκληρο το διάστημα του 19^{ου} αι., μετά το 1830 και μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αι., με την αναφορά στην πρώτη δεκαετία του.

Γ. Επομένως, στο κύριο μέρος της απάντησης του θέματος θα γίνει ο συσχετισμός των αριθμητικών/στατιστικών δεδομένων του πίνακα με την ιστορική αφήγηση που προηγείται στις αντίστοιχες παραγράφους σχετικά με τις εξαγωγές/εισαγωγές της χώρας, επιβεβαιώνοντας τα συγκεκριμένα στοιχεία της. Ενδεχομένως, μπορεί να γίνει και αναφορά από σημεία των ενοτήτων Β4. «Η εκμετάλλευση των ορυχείων» (σχολ. βιβλίο σ.σ. 25-26) και Β6. «Η βιομηχανία» (σχολ. βιβλίο σ.σ. 29-31) όσον αφορά την εικόνα εισαγωγών/εξαγωγών σχετικά με τις πρώτες ύλες και τα βιομηχανικά προϊόντα αντίστοιχα.

Εξαγόμενα συμπεράσματα από τον πίνακα σχετικά με:

- το **χαρακτήρα** της ελληνικής οικονομίας και
- τις **παραγωγικές δυνατότητες** της χώρας, κατά τον 19^ο αιώνα και ως τις αρχές του 20^{ου}.

Με κατάλληλες ερωτήσεις οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορούν **και μόνο με τα στατιστικά στοιχεία του πίνακα** να εξάγουν σημαντικά συμπεράσματα για την ελληνική οικονομία, κατά τον πρώτο αιώνα περίπου της ανεξαρτησίας.

Ερωτήσεις

α. Τι φανερώνει η πρώτη θέση, την οποία κατέχουν (σε αξία) τα αγροτικά προϊόντα στις εξαγωγές και στις δύο δεκαετίες;

Απάντηση: τον κατεξοχήν αγροτικό χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας.

β. -Τι αποδεικνύει, όμως, και η πρωτιά (σε αξία) των αγροτικών προϊόντων στις εισαγωγές και τις δύο δεκαετίες;

Απάντηση: Ενώ θα έπρεπε ως αγροτική η οικονομία της χώρας να εξασφαλίζει την αυτάρκειά της, προκειμένου να ικανοποιεί τις ανάγκες των πολιτών της, αυτή η αυτάρκεια δεν εξασφαλιζόταν ούτε για τα βασικότερα αγαθά, όπως τα σιτηρά, που σχετιζόνταν με τις διατροφικές ανάγκες του πληθυσμού. Επομένως, ο αγροτικός τομέας της παραγωγής αντιμετώπιζε πάρα πολλά προβλήματα.

γ. - Τι δείχνουν τα χαμηλά ποσοστά εισαγωγών (σε αξία) των πρώτων υλών από την Ελλάδα (12% και 18% αντίστοιχα), σε σύγκριση με τα σημαντικά υψηλότερα ποσοστά εξαγωγών (17% και 22% αντίστοιχα) αυτών;

Απάντηση: η χώρα δεν ανέπτυξε ουσιαστικά τη βιομηχανία της, ώστε εκείνη να εξελιχθεί σε μοχλό της ελληνικής οικονομίας, συμπαρασύροντας και τους άλλους κλάδους της οικονομίας σε ανάπτυξη, οπότε δεν είχε μεγάλες ανάγκες για εισαγωγές και, από την άλλη, οι όποιες ποσότητες μεταλλευμάτων εξορύσσονταν και εξάγονταν στις βιομηχανικές χώρες της Δύσης (κυρίως στην Αγγλία), οι οποίες τα χρησιμοποιούσαν στη βαριά βιομηχανία τους.

δ. -Τι δείχνουν ταυτόχρονα τα ποσοστά εξαγωγών και εισαγωγών της Ελλάδας σε βιομηχανικά προϊόντα και τις δύο δεκαετίες;

Απάντηση: τη μη ανάπτυξη και προοδευτική μετεξέλιξή του βιομηχανικού τομέα σε κύριο μοχλό της ελληνικής οικονομίας, οπότε οι εξαγωγές ήταν ελάχιστες (σε αξία) (7% και 2% αντίστοιχα) και οι εισαγωγές σε πολύ υψηλότερα επίπεδα (24% και 30% αντίστοιχα), για να καλύπτονται οι ανάγκες των πολιτών σε βιομηχανικά αγαθά, τα οποία η εγχώρια παραγωγή ή δεν παρήγαγε ή τα παρήγαγε σε μικρότερες ποσότητες από αυτές που η εγχώρια ζήτηση απαιτούσε.

Τελική αποτίμηση από την προσέγγιση του πίνακα

Η προσέγγιση του συγκεκριμένου πίνακα μας δίνει, **μόνο με επιγραμματική αποτύπωση λεκτικών και αριθμητικών δεδομένων και όχι με εκτενή ιστορική αφήγηση, πάρα πολύ σημαντικά στοιχεία για τη φυσιογνωμία της ελληνικής οικονομίας καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και μέχρι τις αρχές του 20^{ου}**. Συγχρόνως, μας κατατοπίζει για τις συγκεκριμένες παραγωγικές δυνατότητες της χώρας με την καταγραφή των ποσοστών (σε αξία) των προϊόντων, τα οποία η χώρα εξήγαγε ή εισήγαγε. Από μόνος του, λοιπόν, ο πίνακας, χωρίς τη χρήση της ιστορικής αφήγησης του σχολικού βιβλίου, δίνει την απάντηση στο ενδεικτικό ερώτημα. Το κυριότερο, όμως, είναι ότι η προσέγγισή του γίνεται με την ενεργό συμμετοχή των μαθητών /μαθητριών και, έτσι, ενισχύεται η πρωτοβουλία, η κριτική σκέψη, η αυτενέργειά τους και το μάθημα γίνεται πιο ευχάριστο και δημιουργικό>>.

Καλό είναι να έχουμε, επίσης, υπόψη μας (Κρόκου, Κωνσταντινίδης, Γεωργίου, 2016):

- α) τους δείκτες επιτυχίας (δηλ. **τα αναμενόμενα μαθησιακά αποτελέσματα**- αφορούν στο μαθητή/στη μαθήτρια και στα επιτεύγματά του/της) και
- β) τους δείκτες επάρκειας (δηλ. **τι πρέπει να διδαχθεί** ο μαθητής/η μαθήτρια, για να επιτύχει τα καθορισμένα μαθησιακά αποτελέσματα, τα οποία (αφορούν στον /στην εκπαιδευτικό και στη διδακτέα ύλη).

Με βάση τα παραπάνω, ενδεικτική είναι η απεικόνιση, που ακολουθεί, για το 1^ο Κεφάλαιο: **Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση της Ιστορίας Κατεύθυνσης Γ΄ τάξης ΓΕ.Λ. (Ο.Π.Α.Σ.)** (Ραμουτσάκη, 2019):

Δείκτες επιτυχίας	Δείκτες επάρκειας
<p>Οι μαθητές και οι μαθήτριες να είναι σε θέση:</p> <ul style="list-style-type: none"> - να αναφέρουν τα βασικά χαρακτηριστικά της ιστορικής περιόδου του νεοσύστατου ελληνικού κράτους από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση και - να αιτιολογούν τις αλλαγές και τις συνέχειες, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο και τη σημερινή. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ο πληθυσμός και οι διακυμάνσεις του με τις μετακινήσεις εντός και εκτός του ελληνικού κράτους 2. Οι ασχολίες των κατοίκων και οι παραγωγικές δυνάμεις 3. Οικονομικές εξελίξεις κατά το 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αι. 4. Αίτια και αποτελέσματα 5. Αλλαγές και συνέχειες ανάμεσα στο τότε και στην προηγούμενη ιστορική περίοδο και ανάμεσα στο τότε και στο τώρα

Δείκτες επιτυχίας (χρόνος, αλλαγή, συνέχεια)	Δείκτες επάρκειας
Εντοπίζουν και σχολιάζουν αλλαγές και συνέχειες ανάμεσα σε ιστορικές περιόδους	<ol style="list-style-type: none"> 1. Χαρακτηριστικά της ζωής των ανθρώπων, τα οποία αλλάζουν, με την πάροδο του χρόνου 2. Χαρακτηριστικά της ζωής των ανθρώπων, τα οποία παραμένουν σταθερά 3. Τρόποι, με τους οποίους συγκεκριμένες αλλαγές επηρεάζουν τη ζωή των ανθρώπων
Αίτια-Συνέπειες	<ol style="list-style-type: none"> 1. Λόγοι, για τους οποίους συμβαίνουν τα ιστορικά γεγονότα. 2. Αποτελέσματα-Συνέπειες από τα συγκεκριμένα γεγονότα 3. Διάκριση ανάμεσα σε εκούσιες και ακούσιες συνέπειες

<p>Να είναι σε θέση να σχολιάζουν τις οικονομικές σχέσεις</p>	<div> <div> 1. Εμπορική ναυτιλία 2. Γεωργία 3. Εμπόριο 4. Ορυχεία 5. Τράπεζες κ.λ.π. </div> <div> και αντίστοιχα προϊόντα σε επίπεδο εξαγωγών και εισαγωγών </div> </div>
<p>Να είναι σε θέση να ιεραρχούν και να ομαδοποιούν τα ιστορικά δεδομένα, με βάση κάποια κριτήρια</p>	<div> 1. Ιεράρχηση γεγονότων, αιτίων και αποτελεσμάτων, προσώπων κ.λ.π. 2. Λόγοι-κριτήρια ιεράρχησης-ομαδοποίησης </div>

3^ο Ενδεικτικό παράδειγμα εφαρμογής τεχνικών διερευνητικής δραματοποίησης στη διδακτική πράξη, με βάση τις αρχές της βιωματικής, ανακαλυπτικής και συνεργατικής μάθησης (Ραμουτσάκη, 2014-2019)

{Σύνδεση με την Ιστορία Κατεύθυνσης Γ΄ τάξης ΓΕΛ (και ειδικότερα με το Κεφάλαιο, *Το Κρητικό Ζήτημα*), με την Ιστορία Γ΄ τάξης Γυμνασίου και με την Ιστορία Α΄ τάξης ΕΠΑΛ}

Το ιστορικό μυθιστόρημα ως δευτερογενής (έμμεση) ιστορική πηγή

Περίληψη

Σκοπός: Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η ανάδειξη της σημασίας των τεχνικών της διερευνητικής δραματοποίησης και της δυναμικής της ομάδας στη διδακτική πράξη, μέσα από ένα αντιπροσωπευτικό διδακτικό παράδειγμα, με ποικιλία διδακτικών δραστηριοτήτων, οι οποίες υποστηρίζουν τη συνεργατική, διερευνητική-ανακαλυπτική, βιωματική και δημιουργική μάθηση.

Μέθοδος-Υλικό: Για τη συγκεκριμένη διδακτική εφαρμογή αξιοποιείται το απόσπασμα από το μυθιστόρημα της Ρέας Γαλανάκη, *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά*, το οποίο βρίσκεται στα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ΄ τάξης Γενικού Λυκείου* (*Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας 2011*), σε συνδυασμό με τις τεχνικές της διερευνητικής δραματοποίησης. Στο σχήμα εργασίας η ομάδα εναλλάσσεται ή συνδυάζεται με την ολομέλεια. Αξιοποιούνται, επίσης η βιωματική εμπειρία των μαθητών /μαθητριών και της συγγραφέως, μια και η διαδικασία αποτελεί καταγραφή σειράς επιμορφωτικών Σεμιναρίων, τα οποία υλοποίησε για τους/τις συναδέλφους της η ίδια, σε φυσικό και προσομοιωμένο περιβάλλον σχολικού τμήματος.

Αποτελέσματα-Συμπεράσματα: Μέσα από την όλη διαδικασία, γίνεται φανερό ότι προωθώντας την ουσιαστική συνεργασία, ενδυναμώνοντας και στηρίζοντας ο ένας τον άλλο, σε ένα μαθησιακό περιβάλλον συναισθηματικής ασφάλειας και εμπιστοσύνης, πλούσιο σε περιεχόμενο, πνευματικά ερεθίσματα και φροντίδα για τον άλλο, μπορούμε να επιτύχουμε πολύ θετικά παιδαγωγικά και μαθησιακά αποτελέσματα, όχι μόνο για τα επιμέρους μαθήματα, αλλά και για την εν γένει σχολική και μετέπειτα ζωή των μαθητών/μαθητριών.

Λέξεις/φράσεις – κλειδιά: ομάδα, σχολικό κλίμα, δυναμική, Λογοτεχνία, Ιστορία, διερευνητική, συνεργατική μάθηση, Κρητικές Επαναστάσεις

Διδακτικοί στόχοι

Σε επίπεδο γνώσεων:

Να καταστούν οι μαθητές/οι μαθήτριες ικανοί/ικανές να:

1. Να συνειδητοποιούν τη σημασία της ομάδας και των τεχνικών της διερευνητικής δραματοποίησης, για να επιτευχθεί, με δυναμικό και ποιοτικό τρόπο, η μάθηση, μέσω συνεργασίας και αλληλεπίδρασης των μελών και με σημείο αναφοράς το εξεταζόμενο λογοτεχνικό κείμενο.
2. Να αναδεικνύουν, μέσα από το κείμενο, τον ιστορικό χώρο και το χρόνο, τα πρόσωπα, την ψυχολογική τους κατάσταση, τον τρόπο έκφρασής της από τη συγγραφέα, ανιχνεύοντας τα πιθανά αίτια και συνδέοντας τα στοιχεία αυτά με το αντίστοιχο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο.

Σε επίπεδο στάσεων και αξιών:

Να καταστούν οι μαθητές/οι μαθήτριες να ικανοί/ικανές:

1. Να συναιστανθούν τον κεντρικό ήρωα και τα άλλα πρόσωπα του έργου, μέσα από το μηχανισμό της ενσυναίσθησης και των τεχνικών της διερευνητικής δραματοποίησης.
2. Να χαρούν τις συνεργατικές δραστηριότητες και, γενικότερα, την όλη μαθησιακή διαδικασία.
3. Να καλλιεργήσουν περαιτέρω αξίες και στάσεις ζωής, αποκτώντας το απαραίτητο ηθικό υπόβαθρο για τη ζωή τους.

Σε επίπεδο ικανοτήτων-δεξιοτήτων:

Να καταστούν οι μαθητές/οι μαθήτριες ικανοί/ικανές να:

1. Να διαμορφώνουν εκπαιδευτική ομάδα και ομάδες εργασίας, με τη φθίνουσα καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού, φροντίζοντας συνειδητά για τις υγιείς διαπροσωπικές τους σχέσεις.
2. Να υποδύονται πρόσωπα και να αναλαμβάνουν ρόλους, αποδίδοντας με παραστατικότητα χωρία του κειμένου, στο συγκεκριμένο ιστορικο-λογοτεχνικό πλαίσιο.
3. Να ομαδοποιούν και τα ιεραρχούν δεδομένα.

Πλαίσιο εφαρμογής: Η συγκεκριμένη διδακτική εφαρμογή γίνεται σε μαθητές και μαθήτριες Γ' τάξης Γενικού Λυκείου. Οι ποικίλες δραστηριότητες, οι οποίες ακολουθούν, ξεκουράζουν τα παιδιά από το άγχος των εξετάσεων και ενεργοποιούν την κριτική και δημιουργική τους σκέψη, βοηθώντας τα να κατανοήσουν καλύτερα το κείμενο και τα ιστορικά γεγονότα της εποχής.

Φάσεις εφαρμογής: Η συγκεκριμένη διδακτική εφαρμογή αξιοποιεί τη δυναμική της ομάδας στη διδακτική προσέγγιση του λογοτεχνικού κειμένου, με ποικίλες δραστηριότητες κατανόησης, ερμηνείας, κριτικής προσέγγισης, παραγωγής λόγου και άλλων δημιουργιών, σε προ-αναγνωστικό, αναγνωστικό και μετα-αναγνωστικό στάδιο.

Χρόνος εφαρμογής: 4-5 διδακτικές ώρες.

Αξιοποιώντας τη δυναμική της ομάδας, κατά τη διδακτική προσέγγιση του λογοτεχνικού κειμένου - αποσπάσματος (από το έργο της Ρ. Γαλανάκη, *Ο Βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά: Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ΄ τάξης Γενικού Λυκείου*)

Η συγκεκριμένη διδακτική εφαρμογή μπορεί να ενταχθεί στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας Γ΄ τάξης Γενικού Λυκείου ή στο μάθημα της Ιστορίας Κατεύθυνσης (Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών) Γ΄ τάξης Γενικού Λυκείου, και, ειδικότερα, να συνδεθεί με το κεφάλαιο, *Το Κρητικό Ζήτημα*, όπου το συγκεκριμένο μυθιστόρημα αξιοποιείται ως έμμεση (δευτερογενής) ιστορική πηγή.

Με τη διατύπωση συνεχών υποθέσεων είτε ατομικά, είτε μέσα στην ομάδα εργασίας ή στην ολομέλεια της τάξης, ο κόσμος του πομπού και του κειμένου αρχίζουν να αντιπαρατίθενται, συνεχώς, προς τον κόσμο του αναγνώστη/ ακροατή.

Προ- αναγνωστικό στάδιο

Προετοιμάζοντας τη δημιουργική ανάγνωση/ακρόαση του λογοτεχνικού κειμένου

Εργασία στην ολομέλεια

α) Ενημέρωση για το περιεχόμενο του έργου:

Ο/Η εκπαιδευτικός, αρχικά, οφείλει να ενημερώσει τους μαθητές και τις μαθήτριες για το σύνολο του περιεχομένου του έργου. Το μυθιστόρημα βασίζεται στη ζωή του Εμμανουήλ Καμπάνη – Παπαδάκη, μικρού παιδιού στο Οροπέδιο Λασιθίου, το οποίο, στην αρχή της οθωμανικής κατοχής στο νησί, αιχμαλωτίστηκε από τους Αιγύπτιους του Μωχάμετ Άλυ, μεταφέρθηκε στην Αίγυπτο, εξισλαμίστηκε, μετονομάστηκε σε Ισμαήλ Φερίκ και ανελίχθη στη στρατιωτική αιγυπτιακή ιεραρχία, φτάνοντας ως το αξίωμα του υπουργού στρατιωτικών της Αιγύπτου και του πασά.

Κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Κρητικής Επανάστασης (1866-1869), ο Ισμαήλ Φερίκ πασάς αναγκάζεται να έρθει στην Κρήτη, για να βοηθήσει τους Οθωμανούς να καταπνίξουν την επανάσταση στο νησί, «την οποία αντιθέτως εμψυχώνει,

υποστηρίζει και χρηματοδοτεί από την Αθήνα ο αδελφός του, Αντώνιος» (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, 2011). Εδώ θα εστιάσουμε στο συγκεκριμένο απόσπασμα, το οποίο παρουσιάζει την είσοδο του Εμμανουήλ στο πατρικό του σπίτι, στην Κρήτη.

β) Τοποθέτηση στο χρόνο και το χώρο της ιστορίας, ανάδειξη των προσώπων και του γενικότερου ιστορικο-κοινωνικού πλαισίου:

Ο/Η εκπαιδευτικός μπορεί να επιλέξει από τις τεχνικές που ακολουθούν όσες θεωρεί προσφορότερες για την τάξη του/της ή για την εκάστοτε διδακτική Ενότητα. Έχει προηγηθεί η διαμόρφωση της αίθουσας: οι καρέκλες έχουν τοποθετηθεί σε σχήμα κύκλου.

Ο/Η εκπαιδευτικός απευθύνεται στην ολομέλεια, προσπαθώντας να μεταφέρει, νοερώς, τους μαθητές/τις μαθήτριες στο 1822, πριν από την αιχμαλωσία του Εμμανουήλ. Αξιοποιώντας την τεχνική των στοχευμένων ερωτήσεων και το μηχανισμό της ενσυναίσθησης, ξεκινά το διάλογο με τους μαθητές και τις μαθήτριες, λέγοντάς τους :

- Τώρα, θα μεταφερθούμε νοερά στο 1822. Ποια πιστεύετε ότι ήταν η εικόνα της Ελλάδας, εκείνη την εποχή ;

παρακινώντας τους μαθητές και τις μαθήτριες να ανακαλέσουν προϋπάρχουσα γνώση. Οφείλει, δε, να συνδέσει τα γεγονότα παρουσιάζοντάς τα στη χρονική τους αλληλουχία, με ένα σύντομο υπομνηματισμό, καλύπτοντας τα γνωστικά κενά. Με τον τρόπο αυτό, οι μαθητές έχουν συνολική εικόνα των γεγονότων στον άξονα της συγχρονίας και της διαχρονίας και κατανοούν καλύτερα το βάρος των βιωμάτων μιας τέτοιας τραυματικής εμπειρίας από την πλευρά του κεντρικού προσώπου. Παράλληλα, συνειδητοποιούν και την ανάγκη καταδίκης του πολέμου από τη συγγραφέα. Γι' αυτή την παρουσίαση, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει κάποιον από τους τρόπους του ιστορικού χρόνου (Ραμουτσάκη, 2008), ή να χρησιμοποιήσει ένα χαρτόνι, πάνω στο οποίο έχει ξεχωρίσει, σε επιμέρους πλαίσια, τα γεγονότα, που αντιστοιχούν σε συγκεκριμένους δείκτες χώρου και χρόνου, τα οποία οι μαθητές θα πρέπει να παρατηρήσουν για λίγα λεπτά.

Στη συνέχεια, μπορεί, σταδιακά, να αφαιρεί ιστορικά γεγονότα από κάποιο πλαίσιο, αλλάζοντας τη σειρά και οδηγώντας τους μαθητές/τις μαθήτριες να θυμηθούν το συγκεκριμένο γεγονός. Με αυτή την επαναλαμβανόμενη διαδικασία **και με την υποστήριξη** της όλης διαδικασίας **από ανάλογο εποπτικό υλικό**, οι μαθητές/μαθήτριες θυμούνται τα ιστορικά γεγονότα και **αποκτούν τα απαραίτητα για την παρακολούθηση του κειμένου σημεία αναφοράς στο χώρο και το χρόνο.**

Συνεχίζοντας την τεχνική των στοχευμένων ερωτήσεων, ο/η εκπαιδευτικός επισημαίνει:

- Πολλοί χριστιανοί στην Κρήτη αιχμαλωτίζονται από τους Αιγύπτιους το 1822 και εξισλαμίζονται ' ανάμεσά τους και πολλά παιδιά. Πώς λέτε να αισθάνονται αυτά τα παιδιά ;
- Μπορείτε, νοερώς, να μπείτε στη θέση τους και να αναδείξετε τα συναισθήματά τους ;

Με τον τρόπο αυτό, οδηγεί τους μαθητές/τις μαθήτριες να συναισθανθούν τα παιδιά της ηλικίας τους εκείνης της εποχής, ενισχύοντας το διάλογο και με άλλα ερωτήματα :

- Ανάμεσα σ' αυτά τα παιδιά που αιχμαλωτίστηκαν, ήταν και ο μικρός τότε Εμμανουήλ Καμπάνης- Παπαδάκης, αδελφός του Αντωνίου. Τα δύο αδέλφια ήταν πολύ δεμένα μεταξύ τους.
- Πώς, λέτε, να αισθάνθηκε ο Αντώνιος και όλη η οικογένεια με την αιχμαλωσία του Εμμανουήλ ;

Με τις δραστηριότητες αυτές, οι μαθητές/μαθήτριες αρχίζουν να συναισθάνονται τον κεντρικό ήρωα και να προβληματίζονται για την εξέλιξη της υπόθεσης του έργου.

1^η Δραστηριότητα: (με εναλλαγή ομάδων εργασίας και ολομέλειας)

Αξιοποιώντας την τεχνική «Χτίζοντας το ρόλο», ο/η εκπαιδευτικός μεταφέρει νοερά τους μαθητές στο 1822, **μετά την αιχμαλωσία του Εμμανουήλ** :

Δίνουμε συγκεκριμένο έργο στην ομάδα:

- Στο χωριό του Εμμανουήλ διακρίνομε:
- την οικογένειά του,
- τους γείτονες και συγχωριανούς του,
- τους Αιγυπτίους, που τον αιχμαλώτισαν.
- Επιλέξτε από τις παραπάνω ομάδες ένα ρόλο και οργανωθείτε σε ομάδες, γράφοντας σε ένα χαρτί όνομα, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, ιδιότητα και εάν είστε Κρητικοί αγωνιστές, τον τρόπο αντίδρασης που προτείνετε κατά των κατακτητών, καθώς και τα αιτήματά σας, με υπογραφή. Στη συνέχεια, θα τα ανακοινώσετε στην ολομέλεια, εξηγώντας τι διεκδικείτε με τον αγώνα σας / με τη στάση σας και γιατί.

Αν το τμήμα έχει εξασκηθεί και αν έχει προηγηθεί στο μάθημα της Ιστορίας ανάλογη παρουσίαση του ιστορικο- κοινωνικού πλαισίου της εποχής, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να προχωρήσει και σε ερωτήματα του τύπου, ενισχύοντας

το διάλογο και την παρουσίαση και με άλλες ιστορικές πηγές, που αφορούν στα κοινωνικά φαινόμενα της εποχής:

- Αφού μελετήσετε και τις πηγές του φύλλου εργασίας(ο/η εκπαιδευτικός δίνει ενδεικτικά 2-3 ιστορικές πηγές, που αφορούν στα κοινωνικά φαινόμενα της εποχής), να αναδείξετε:
- ποια κοινωνικά φαινόμενα συντελούνται εκείνη την εποχή στην Κρήτη και
- πώς αισθάνεται, άραγε, ο κρητικός λαός; Του αρέσει να του αφαιρούν κυριαρχικά, ανθρώπινα δικαιώματα και να τον καταπιέζουν ;

επιζητώντας να αναδείξουν οι μαθητές/οι μαθήτριες τα σημαντικότερα κοινωνικά φαινόμενα, που λαμβάνουν χώρα την περίοδο εκείνη στο νησί, όπως:

- την καταπίεση,
- τα βασανιστήρια,
- τη βαριά φορολογία,
- τις βιαιοπραγίες,
- τις συλλήψεις,
- τις αιχμαλωσίες
- και την ηρωϊκή Αντίσταση του κρητικού λαού, (καθώς και τα αντίστοιχα συναισθήματά του).

Οι απαντήσεις των μαθητών/μαθητριών μπορούν να υποστηριχτούν, να εμπλουτιστούν και με κατάλληλο εποπτικό υλικό. Στη συνέχεια, ο/η εκπαιδευτικός, συνεχίζοντας το διάλογο με τα παιδιά, μπορεί να αναδείξει τα πιθανά διλήμματα του Εμμανουήλ, τα οποία δεν αφήνουν τον αναγνώστη ανεπηρέαστο :

- <<ο βίαιος ξεριζωμός,
- η αγάπη για την οικογένεια και τη γενέθλια γη,
- η μακρινή, αλλά έντονη ανάμνηση της ζωής του στην Κρήτη, στο πατρικό σπίτι, η ζωή του προ της αιχμαλωσίας, ο νέος του ρόλος>> (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Γ΄ τάξης Λυκείου, 2011), το καθήκον που πρέπει να επιτελέσει κ.ά.

Όλα αυτά δημιουργούν δραματική ένταση στην πλοκή και προσφέρονται για επεξεργασία στην αίθουσα διδασκαλίας, αλλά και στο σπίτι.

Η ομάδα σε απαιτητικότερο έργο για την καλλιέργεια κριτικού στοχασμού- 2^η Δραστηριότητα

Το θεωρητικό υπόβαθρο για τη συγκεκριμένη δραστηριότητα:

Ο/Η εκπαιδευτικός μπορεί να προχωρήσει σε απαιτητικότερες δραστηριότητες, οι οποίες, με τη μορφή παιχνιδιού, **μπορούν να καλλιεργήσουν τον κριτικό στοχασμό των μαθητών/μαθητριών**. Όπως επισημαίνει και ο Mezirow, (Mezirow, 1998^α, Κουλαουζίδης, 2019) <<Για να κατανοήσουμε πλήρως αν το νόημα των όσων γινόμαστε

κοινωνοί περιλαμβάνει αισθήματα, αξίες, ιδανικά, ηθικές αποφάσεις και προθέσεις, είναι αναγκαίο να γίνουμε κριτικά στοχαστικοί. **Δεν πρέπει απλώς να στοχαζόμαστε κριτικά επάνω στον τρόπο, με τον οποίο αποκωδικοποιούμε το νόημα των λέξεων, αλλά να εξετάζουμε τις παραδοχές, που αποδέχεται με συνέπεια το άτομο, που επικοινωνεί μαζί μας** (αν το περιεχόμενο της επικοινωνίας είναι σε σύμπνοια με κάποιο σύνολο κανόνων), αν μας λέει την αλήθεια, κατά πόσο προσπαθεί να μας εξαπατήσει και αν είναι αυθεντικό στη συναισθηματική επικοινωνία μαζί μας>>.

Σε άλλο του βιβλίο ο Mezirow (Mezirow, 1998^a, Κουλαουζίδης, 2019) επισημαίνει πως:

<<ο απλός αναστοχασμός σε όσα ήδη γνωρίζει κανείς, με σκοπό να δράσει, δεν είναι το ίδιο πράγμα με τη διεργασία του κριτικού στοχασμού... Κάθε ανθρώπινη δράση, που δεν είναι αποτέλεσμα συνήθειας ή απερισκεψίας **είναι μια προσεκτική δράση**, που λαμβάνει τη συνειδητή νοητική σύνδεση με αυτά που κάποιος ήδη γνωρίζει... (γνώση/λογική-δράση). Η προσεκτική αυτή δράση **είναι αναστοχαστική, αλλά δεν είναι το ίδιο με τη διεργασία εκείνη, κατά την οποία κάποιος στοχάζεται κριτικά, για να εξετάσει την αιτιολόγηση των πεποιθήσεών του**>>.

Στο πλαίσιο, λοιπόν, της ανάπτυξης του κριτικού στοχασμού, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να δώσει απαιτητικότερες εργασίες στις ομάδες, με βάση ένα κοινό Φύλλο εργασίας.

Στην 1^η δραστηριότητα του Φύλλου εργασίας εξηγεί ότι :

- Από την έναρξη των κρητικών επαναστάσεων επισκέπτονταν την Κρήτη ξένοι περιηγητές, αλλά και ανταποκριτές ξένων εφημερίδων, οι οποίοι ενημέρωναν τους Ευρωπαίους για τα δραματικά γεγονότα, τα οποία εκτυλίσσονταν στο νησί.

Στο σημείο αυτό ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να παρουσιάσει τέτοια παραδείγματα εφημερίδων της εποχής ή αποσπάσματα περιηγητών και οι μαθητές να κληθούν να σχολιάσουν όσα γράφουν οι ανταποκριτές ή οι περιηγητές, υπό συγκεκριμένη **οπτική γωνία ή πολιτική σκοπιμότητα**.

Ένα τέτοιο ενδεικτικό παράδειγμα είναι και η αφήγηση του Άγγλου περιηγητή Scott, ο οποίος επισκέπτεται την Κρήτη το 1843, σημειώνοντας, ούτε λίγο ούτε πολύ, με ιδιαίτερη ελαφρότητα, ότι πρόκειται για <<εμφύλιο πόλεμο>>.

Στη 2^η δραστηριότητα του Φύλλου εργασίας, αξιοποιώντας τη μελέτη περίπτωσης, σε συνδυασμό με το παιχνίδι ρόλων, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να καθοδηγήσει τους μαθητές/τις μαθήτριες να επιλέξουν έναν από τους παρακάτω ρόλους, αναδεικνύοντας τη στάση των Μ. Δυνάμεων της εποχής απέναντι στην Κρήτη και στο Κρητικό ζήτημα. Κάποιες ομάδες μπορούν να αναλάβουν τον ένα ρόλο και

οι υπόλοιπες τον άλλο ρόλο, με βάση τις σχετικές οδηγίες.

Δημιουργεί τους απαραίτητους χρονολογικούς-ιστορικούς αρμούς για την παρακολούθηση της πλοκής, ενημερώνοντας τα παιδιά ότι ο Εμμανουήλ, τελικά, μεταφέρεται στην Αίγυπτο και αναγκάζεται από τους Αιγυπτίους να μετονομαστεί και να εξισλαμιστεί. Στη συνέχεια, κατατάσσεται στον αιγυπτιακό στρατό, όπου και ξεχωρίζει, φτάνοντας ως τη θέση του πασά και του Υπουργού Στρατιωτικών της Αιγύπτου.

Στη συνέχεια, ακολουθεί η ανάδειξη της ψυχολογικής κατάστασης των προσώπων και, ειδικότερα, του Εμμανουήλ (**3^η δραστηριότητα του Φύλλου εργασίας**):

Κοινό Φύλλο εργασίας

1^η Δραστηριότητα

Αποστολή: Αρχικά, αφού διαβάσετε το παρακάτω απόσπασμα του Άγγλου περιηγητή Scott, να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα. Στη συνέχεια, να αναλάβετε ένα ρόλο και να αναδείξετε την ψυχολογική κατάσταση του Εμμανουήλ, με βάση τις σχετικές οδηγίες:

1) <<... Όσο μεγάλες κι αν ήταν οι προσπάθειες του Μωχάμετ Άλυ να εμπνεύσει εμπιστοσύνη και να οδηγήσει στην ευημερία το νησί, αυτό παραμένει σχεδόν στην ίδια κατάσταση ερήμωσης που το άφησε ο τερματισμός της πρόσφατης μακροχρόνιας και αιματηρής διαμάχης ανάμεσα στους Έλληνες και τους Μουσουλμάνους κατοίκους του. Μεγάλα χωριά, που μόλις λίγα χρόνια αριθμούσαν εκατοντάδες οικογένειες, δεν έχουν πολλούς τώρα πια ... Βλέπεις αμπέλια ξεριζωμένα, ελαιόδεντρα κομμένα και ριγμένα στο έδαφος ή σε τέτοιο βαθμό παραμελημένα, ώστε μένουν άκαρπα και δεν προσφέρουν τίποτα.

Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει τίποτα πιο αξιοθρήνητο από την κατάσταση της Κρήτης' και τίποτα δε θα μπορούσε ν' απεικονίσει παραστατικότερα τα δεινά που προκαλεί ένας εμφύλιος πόλεμος (sic)>>

(Scott R., Περιήγησις στην Κρήτη του 1834)

-Ποια άποψη/ στάση εκφράζει εδώ ο άγγλος Scott; Συμφωνείτε με την άποψη αυτή;

- Μπορείτε να την αιτιολογήσετε;

Ο/Η εκπαιδευτικός οδηγεί τα παιδιά σε αιτιολόγηση των παραπάνω πεποιθήσεων του Scott, σε κριτική διερεύνηση των λεγομένων του, σε συνδυασμό με την αντικειμενική ιστορική πραγματικότητα, για να δουν την οπτική γωνία και την πολιτική σκοπιμότητα.

2^η Δραστηριότητα: Εργασία σε ομάδες

2. α) - Υποθέστε ότι είστε οι αρθρογράφοι της εποχής **σε μια αγγλική εφημερίδα** ' γράψτε το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας σας, εκφράζοντας την πολιτική της χώρας σας (ο/η εκπαιδευτικός εξηγεί την παρελκυστική αγγλική πολιτική).

β) Κατά αντίστοιχο τρόπο, υποθέστε ότι είστε οι αρθρογράφοι της εποχής **σε μια γερμανική εφημερίδα** ' γράψτε το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας σας, εκφράζοντας την πολιτική της χώρας σας (ο εκπαιδευτικός εξηγεί την φιλοτουρκική γερμανική πολιτική)

- Πώς θα παρουσιάζατε την αντίσταση του κρητικού λαού ;
- Ως πωλητές των εφημερίδων αυτών πώς θα ανακοινώνατε την έκδοση του συγκεκριμένου τεύχους, προσπαθώντας να πουλήσετε την εφημερίδα ;

3^η Δραστηριότητα

3) - Ποια η ψυχολογική κατάσταση του Εμμανουήλ, τώρα πια <<Ισμαήλ Φερίκ πασά>>, μια ψυχολογική κατάσταση με πολλές δραματικές εσωτερικές συγκρούσεις, αφού οι αναμνήσεις του από την πατρική γη, από τη μια, και ο νέος του ρόλος, από την άλλη, του υπαγορεύουν αλληλοσυγκρουόμενα συναισθήματα και σκέψεις;

ΟΔΗΓΙΕΣ (Πολέμη, 2011): 1) Μπορείτε να αναθέσετε στα μέλη της ομάδας σας από ένα ρόλο :

- α) του συντονιστή (ο οποίος θα δίνει οδηγίες, θα κατευθύνει και θα συντονίζει την εργασία)
  - β) του διαμεσολαβητή -εμπυχωτή και διαχειριστή του χρόνου (ο οποίος θα εμπυχώνει την ομάδα, θα συγκεντρώνει τις απορίες, θα καλεί τον /την εκπαιδευτικό για τυχόν διευκρινίσεις και θα κρατά το χρόνο για την περάτωση των εργασιών)
  - γ) του γραμματέα (ο οποίος θα καταγράφει το αποτέλεσμα της ομαδικής εργασίας)
  - δ) του παρουσιαστή (ο οποίος θα ανακοινώσει στην ολομέλεια το αποτέλεσμα της εργασίας σας)
- 2) Διαβάστε πολύ προσεκτικά τα εξεταζόμενα κείμενα, εστιάζοντας στα ζητούμενα του φύλλου εργασίας σας ! Να παρουσιάσετε όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες, με βάση την παρατήρησή σας.
  - 3) Ανταλλάξτε απόψεις μεταξύ σας για τα στοιχεία που εντοπίσατε, για να φτάσετε στη σύνθεση των δεδομένων και σε συμπεράσματα. Δώστε χρόνο σε κάθε μέλος της ομάδας σας να εκφραστεί ελεύθερα και αβίαστα, μέσα σε κλίμα πραγματικής συνεργασίας και αλληλοσεβασμού.
  - 5) Να είστε έτοιμοι να συζητάτε όχι μόνο με τα μέλη της ομάδας σας, αλλά και με τα μέλη των υπόλοιπων ομάδων στα μεσοδιαστήματα ανατροφοδότησης της ολομέλειας.
  - 6) Ανακοινώνετε στην ολομέλεια της τάξης την εργασία σας, μετά την προκαταρκτική παρουσίαση στην ομάδα σας.
  - 7) Επεκτείνετε το διάλογο, προτείνοντας άλλες διαστάσεις του θέματος ή υποβάλλοντας νέα ερωτήματα
  - 8) Μην ξεχνάτε να ενημερώνετε το ατομικό σας ημερολόγιο και τον αντίστοιχο φάκελο, καθώς και τον ομαδικό φάκελο.

4^η Δραστηριότητα:

Στο σημείο αυτό, ο/η εκπαιδευτικός, εδώ, μπορεί να αξιοποιήσει μια καίρια τεχνική, που ενδείκνυται για την ανάδειξη διλημματικών καταστάσεων, **τον κύκλο της συνείδησης (με αυτοσχέδια δραματοποίηση)** :

Κατά την εφαρμογή της τεχνικής αυτής, οι μαθητές χωρίζονται **σε δύο ομάδες** : ένας ή δυο-τρεις μαθητές υποδύονται τον πρωταγωνιστή και η άλλη ομάδα μπορεί να είναι είτε Κρητικοί, που αγωνίζονται για την ελευθερία του νησιού, είτε μέλη της οικογένειας του Εμμανουήλ, είτε συγχωριανοί του κ.λ.π.

Ο μαθητές/μαθήτριες που υποδύονται τον πρωταγωνιστή, μπορούν να είναι περισσότεροι του ενός π.χ. τρεις. Οι μαθητές αυτοί κάθονται σε καρέκλες, οι πλάτες των οποίων ενώνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να δημιουργούν **ένα εσωτερικό νοητό κύκλο**. Από τη θέση τους, μπορούν να βλέπουν τους συμμαθητές/τις συμμαθήτριες τους, οι οποίοι/οποίες δημιουργούν **ένα δεύτερο εξωτερικό κύκλο** και υποδυόμενοι <<τις φωνές της συνείδησης>> (θετικής και αρνητικής) εκφέρουν την άποψή τους δυνατά, ο ένας μετά τον άλλο, αλλά και ταυτόχρονα ' μπορεί να παρακινούν τον Εμμανουήλ να αντισταθεί και να βοηθήσει την ιδιαίτερη πατρίδα του ή να αναδεικνύουν τα διλήμματά του. Το ίδιο μπορεί να υλοποιηθεί και με αντιστροφή ρόλων : οι δύο ομάδες μπορούν να αλλάξουν θέση και να επαναληφθεί το σκηνικό. Ο καταγισμός των <<φωνών>> που ακούγονται δημιουργεί δραματική ένταση, επιτρέπει να αναδειχτεί το δίλημμα ή τα διλήμματα του πρωταγωνιστή, ενώ οι μαθητές/μαθήτριες βιώνουν τη δυσκολία ή την ευκολία της απόφασής του.

Αναγνωστικό στάδιο

2.Ανάγνωση του αποσπάσματος

Ακολουθεί η ανάγνωση του αποσπάσματος στην ολομέλεια και η περαιτέρω ανάλυση του λογοτεχνικού κειμένου, η οποία μπορεί να εμπλουτιστεί από τις προτεινόμενες δραστηριότητες. Ο/Η εκπαιδευτικός μπορεί, τώρα, να διαμορφώσει **ομάδες ειδικών**, οι οποίοι θα συνεργαστούν, με ειδικά φύλλα εργασίας:

5^η Δραστηριότητα με ομάδες ειδικών:

Φύλλο εργασίας 1^{ης} ομάδας: Οι Φιλολογοί

Αποστολή: Αφού διαβάσετε προσεκτικά το απόσπασμα από το μυθιστόρημα της Ρ.Γαλανάκη, *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά* του σχολικού σας βιβλίου, να κάνετε τις ακόλουθες ασκήσεις:

α) - Να εντοπίσετε στο κείμενο τα εκφραστικά μέσα, με τα οποία αποδίδονται τα συναισθήματα/η ψυχολογική κατάσταση των προσώπων και να ελέγξετε την αποτελεσματικότητά τους.

β) - Συνεχίστε την ιστορία από το σημείο αυτό του αποσπάσματος και δώστε, σε 1-2 σελίδες, τη δική σας εκδοχή για την εξέλιξη της υπόθεσης του έργου.

ΟΔΗΓΙΕΣ (Πολέμη, 2011): 1) Μπορείτε να αναθέσετε στα μέλη της ομάδας σας από ένα ρόλο :

- α) του συντονιστή (ο οποίος θα δίνει οδηγίες, θα κατευθύνει και θα συντονίζει την εργασία)
  - β) του διαμεσολαβητή -εμπυχωτή και διαχειριστή του χρόνου (ο οποίος θα εμπυχώνει την ομάδα, θα συγκεντρώνει τις απορίες, θα καλεί τον /την εκπαιδευτικό για τυχόν διευκρινίσεις και θα κρατά το χρόνο για την περάτωση των εργασιών)
  - γ) του γραμματέα (ο οποίος θα καταγράφει το αποτέλεσμα της ομαδικής εργασίας)
  - δ) του παρουσιαστή (ο οποίος θα ανακοινώνει στην ολομέλεια το αποτέλεσμα της εργασίας σας)
- 2) Διαβάστε πολύ προσεκτικά τα ζητούμενα του φύλλου εργασίας σας. Να παρουσιάσετε όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες, με βάση την παρατήρησή σας.
- 3) Ανταλλάξτε απόψεις μεταξύ σας για τα στοιχεία που εντοπίσατε, για να φτάσετε στη σύνθεση των δεδομένων και σε συμπεράσματα. Δώστε χρόνο σε κάθε μέλος της ομάδας σας να εκφραστεί ελεύθερα και αβίαστα, μέσα σε κλίμα πραγματικής συνεργασίας και αλληλοσεβασμού.
- 5) Να είστε έτοιμοι να συζητάτε όχι μόνο με τα μέλη της ομάδας σας, αλλά και με τα μέλη των υπόλοιπων ομάδων στα μεσοδιαστήματα ανατροφοδότησης της ολομέλειας.
- 6) Ανακοινώνετε στην ολομέλεια της τάξης την εργασία σας, μετά την προκαταρκτική παρουσίαση στην ομάδα σας.
- 7) Επεκτείνετε το διάλογο, προτείνοντας άλλες διαστάσεις του θέματος ή υποβάλλοντας νέα ερωτήματα
- 8) Μην ξεχνάτε να ενημερώνετε το ατομικό σας ημερολόγιο και τον αντίστοιχο φάκελο, καθώς και τον ομαδικό φάκελο.

Φύλλο εργασίας 2^{ης} ομάδας: Οι Ψυχολόγοι

Αποστολή: Αφού διαβάσετε προσεκτικά το απόσπασμα από το μυθιστόρημα της Ρ.Γαλανάκη, *Ο βίος του Ισμαήλ Φερικ πασά* του σχολικού σας βιβλίου, να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα:

α) - Να εντοπίσετε στο κείμενο τα συναισθήματα των προσώπων, τα πιθανά αίτια και να σκεφτείτε τις πιθανές αντιδράσεις τους, με βάση τα συναισθήματα αυτά, συμπληρώνοντας τον παρακάτω πίνακα:

Πρόσωπα	Συναισθήματα	Αίτια	Πιθανές αντιδράσεις

β) Να σκιαγραφήσετε την ψυχολογική κατάσταση του Εμμανουήλ. Είναι δικαιολογημένη και γιατί;

ΟΔΗΓΙΕΣ (Πολέμη, 2011): 1) Μπορείτε να αναθέσετε στα μέλη της ομάδας σας από ένα ρόλο :

- α) του συντονιστή (ο οποίος θα δίνει οδηγίες, θα κατευθύνει και θα συντονίζει την εργασία)
  - β) του διαμεσολαβητή -εμπυκρωτή και διαχειριστή του χρόνου (ο οποίος θα εμπυκρώνει την ομάδα, θα συγκεντρώνει τις απορίες, θα καλεί τον /την εκπαιδευτικό για τυχόν διευκρινίσεις και θα κρατά το χρόνο για την περάτωση των εργασιών)
  - γ) του γραμματέα (ο οποίος θα καταγράφει το αποτέλεσμα της ομαδικής εργασίας)
  - δ) του παρουσιαστή (ο οποίος θα ανακοινώσει στην ολομέλεια το αποτέλεσμα της εργασίας σας)
- 2) Διαβάστε πολύ προσεκτικά το εξεταζόμενο κείμενο, εστιάζοντας στα ζητούμενα του φύλλου εργασίας σας. Να παρουσιάσετε όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες, με βάση την παρατήρησή σας.
  - 3) Ανταλλάξτε απόψεις μεταξύ σας για τα στοιχεία που εντοπίσατε, για να φτάσετε στη σύνθεση των δεδομένων και σε συμπεράσματα. Δώστε χρόνο σε κάθε μέλος της ομάδας σας να εκφραστεί ελεύθερα και αβίαστα, μέσα σε κλίμα πραγματικής συνεργασίας και αλληλοσεβασμού.
  - 5) Να είστε έτοιμοι να συζητάτε όχι μόνο με τα μέλη της ομάδας σας, αλλά και με τα μέλη των υπόλοιπων ομάδων στα μεσοδιαστήματα ανατροφοδότησης της ολομέλειας.
  - 6) Ανακοινώνετε στην ολομέλεια της τάξης την εργασία σας, μετά την προκαταρκτική παρουσίαση στην ομάδα σας.
  - 7) Επεκτείνετε το διάλογο, προτείνοντας άλλες διαστάσεις του θέματος ή υποβάλλοντας νέα ερωτήματα
  - 8) Μην ξεχνάτε να ενημερώνετε το ατομικό σας ημερολόγιο και τον αντίστοιχο φάκελο, καθώς και τον ομαδικό φάκελο.

Φύλλο εργασίας 3^{ης} ομάδας: Οι Ιστορικοί

Αποστολή: Αφού διαβάσετε προσεκτικά το απόσπασμα από το μυθιστόρημα της Ρ. Γαλανάκη, *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά*, να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα:

α) - Να εντοπίσετε τα στοιχεία του κειμένου, τα οποία παραπέμπουν στο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο της εποχής.

β) Στη συνέχεια, να δημιουργήσετε ένα πολυτροπικό κείμενο με σχετικό εποπτικό υλικό (ο/η εκπαιδευτικός δίνει σχετική βιβλιογραφία στους μαθητές/στις μαθήτριες), συνδυάζοντας τα χωρία του κειμένου με το υλικό αυτό.

ΟΔΗΓΙΕΣ (Πολέμη, 2011): 1) Μπορείτε να αναθέσετε στα μέλη της ομάδας σας από ένα ρόλο :

- α) του συντονιστή (ο οποίος θα δίνει οδηγίες, θα κατευθύνει και θα συντονίζει την εργασία)
  - β) του διαμεσολαβητή -εμπυκωτή και διαχειριστή του χρόνου (ο οποίος θα εμπυκώνει την ομάδα, θα συγκεντρώνει τις απορίες, θα καλεί τον /την εκπαιδευτικό για τυχόν διευκρινίσεις και θα κρατά το χρόνο για την περάτωση των εργασιών)
  - γ) του γραμματέα (ο οποίος θα καταγράφει το αποτέλεσμα της ομαδικής εργασίας)
  - δ) του παρουσιαστή (ο οποίος θα ανακοινώνει στην ολομέλεια το αποτέλεσμα της εργασίας σας)
- 2) Διαβάστε πολύ προσεκτικά το εξεταζόμενο κείμενο, εστιάζοντας στα ζητούμενα του φύλλου εργασίας σας! Να παρουσιάσετε όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες, με βάση την παρατήρησή σας.
  - 3) Ανταλλάξτε απόψεις μεταξύ σας για τα στοιχεία που εντοπίσατε, για να φτάσετε στη σύνθεση των δεδομένων και σε συμπεράσματα. Δώστε χρόνο σε κάθε μέλος της ομάδας σας να εκφραστεί ελεύθερα και αβίαστα, μέσα σε κλίμα πραγματικής συνεργασίας και αλληλοσεβασμού.
  - 5) Να είστε έτοιμοι να συζητάτε όχι μόνο με τα μέλη της ομάδας σας, αλλά και με τα μέλη των υπόλοιπων ομάδων στα μεσοδιαστήματα ανατροφοδότησης της ολομέλειας.
  - 6) Ανακοινώνετε στην ολομέλεια της τάξης την εργασία σας, μετά την προκαταρκτική παρουσίαση στην ομάδα σας.
  - 7) Επεκτείνετε το διάλογο, προτείνοντας άλλες διαστάσεις του θέματος ή υποβάλλοντας νέα ερωτήματα
  - 8) Μην ξεχνάτε να ενημερώνετε το ατομικό σας ημερολόγιο και τον αντίστοιχο φάκελο, καθώς και τον ομαδικό φάκελο.

Φύλλο εργασίας 4^{ης} ομάδας: Οι Καλλιτέχνες

Αποστολή: Αφού διαβάσετε προσεκτικά το απόσπασμα από το μυθιστόρημα της Ρ.Γαλανάκη, *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά*, να προχωρήσετε στην ακόλουθη δραστηριότητα:

Δημιουργία ομαδικού έργου Τέχνης :

- Υποθέστε ότι είστε γλύπτης ή ένας ζωγράφος, ο οποίος, εμπνεόμενος από το απόσπασμα αυτό, αποφασίζει να φτιάξει ένα γλυπτό ή έναν πίνακα ζωγραφικής, που θα εξέφραζε καλύτερα την επιστροφή του Εμμανουήλ στο πατρικό σπίτι. Με ποιο τρόπο θα αποδίδате καλλιτεχνικά τη σκηνή και γιατί;

ΟΔΗΓΙΕΣ (Πολέμη, 2011): 1) Μπορείτε να αναθέσετε στα μέλη της ομάδας σας από ένα ρόλο :

- α) του συντονιστή (ο οποίος θα δίνει οδηγίες, θα κατευθύνει και θα συντονίζει την εργασία)
  - β) του διαμεσολαβητή -εμπυχωτή και διαχειριστή του χρόνου (ο οποίος θα εμπυχώνει την ομάδα, θα συγκεντρώνει τις απορίες, θα καλεί τον /την εκπαιδευτικό για τυχόν διευκρινίσεις και θα κρατά το χρόνο για την περάτωση των εργασιών)
  - γ) του γραμματέα (ο οποίος θα καταγράφει το αποτέλεσμα της ομαδικής εργασίας)
  - δ) του παρουσιαστή (ο οποίος θα ανακοινώσει στην ολομέλεια το αποτέλεσμα της εργασίας σας)
- 2) Διαβάστε πολύ προσεκτικά το εξεταζόμενο κείμενο, εστιάζοντας στα ζητούμενα του φύλλου εργασίας σας. Να παρουσιάσετε όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες, με βάση την παρατήρησή σας.
- 3) Ανταλλάξτε απόψεις μεταξύ σας για τα στοιχεία που εντοπίσατε, για να φτάσετε στη σύνθεση των δεδομένων και σε συμπεράσματα. Δώστε χρόνο σε κάθε μέλος της ομάδας σας να εκφραστεί ελεύθερα και αβίαστα, μέσα σε κλίμα πραγματικής συνεργασίας και αλληλοσεβασμού.
- 5) Να είστε έτοιμοι να συζητάτε όχι μόνο με τα μέλη της ομάδας σας, αλλά και με τα μέλη των υπόλοιπων ομάδων στα μεσοδιαστήματα ανατροφοδότησης της ολομέλειας.
- 6) Ανακοινώνετε στην ολομέλεια της τάξης την εργασία σας, μετά την προκαταρκτική παρουσίαση στην ομάδα σας.
- 7) Επεκτείνετε το διάλογο, προτείνοντας άλλες διαστάσεις του θέματος ή υποβάλλοντας νέα ερωτήματα.
- 8) Μην ξεχνάτε να ενημερώνετε το ατομικό σας ημερολόγιο και τον αντίστοιχο φάκελο, καθώς και τον ομαδικό φάκελο.

Φύλλο εργασίας 5^{ης} ομάδας: Οι σημερινοί αναγνώστες

Αποστολή: Αφού διαβάσετε προσεκτικά το απόσπασμα από το μυθιστόρημα της Ρ. Γαλανάκη, *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά*, να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα:

- Γράψτε στο Ημερολόγιο ανάγνωσης τι θα κάνατε εσείς στη θέση του Εμμανουήλ και γιατί;
- Ποιο από τα σημεία/σκηνές του κειμένου σας <<άγγιξε>> περισσότερο και γιατί;

ΟΔΗΓΙΕΣ (Πολέμη, 2011): 1) Μπορείτε να αναθέσετε στα μέλη της ομάδας σας από ένα ρόλο :

- α) του συντονιστή (ο οποίος θα δίνει οδηγίες, θα κατευθύνει και θα συντονίζει την εργασία)
  - β) του διαμεσολαβητή -εμπυχωτή και διαχειριστή του χρόνου (ο οποίος θα εμπυχώνει την ομάδα, θα συγκεντρώνει τις απορίες, θα καλεί τον /την εκπαιδευτικό για τυχόν διευκρινίσεις και θα κρατά το χρόνο για την περάτωση των εργασιών)
  - γ) του γραμματέα (ο οποίος θα καταγράφει το αποτέλεσμα της ομαδικής εργασίας)
  - δ) του παρουσιαστή (ο οποίος θα ανακοινώνει στην ολομέλεια το αποτέλεσμα της εργασίας σας)
- 2) Διαβάστε πολύ προσεκτικά τα εξεταζόμενα κείμενα, εστιάζοντας στα ζητούμενα του φύλλου εργασίας σας! Να παρουσιάσετε όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες, με βάση την παρατήρησή σας.
- 3) Ανταλλάξτε απόψεις μεταξύ σας για τα στοιχεία που εντοπίσατε, για να φτάσετε στη σύνθεση των δεδομένων και σε συμπεράσματα. Δώστε χρόνο σε κάθε μέλος της ομάδας σας να εκφραστεί ελεύθερα και αβίαστα, μέσα σε κλίμα πραγματικής συνεργασίας και αλληλοσεβασμού.
- 5) Να είστε έτοιμοι να συζητάτε όχι μόνο με τα μέλη της ομάδας σας, αλλά και με τα μέλη των υπόλοιπων ομάδων στα μεσοδιαστήματα ανατροφοδότησης της ολομέλειας.
- 6) Ανακοινώνετε στην ολομέλεια της τάξης την εργασία σας, μετά την προκαταρκτική παρουσίαση στην ομάδα σας.
- 7) Επεκτείνετε το διάλογο, προτείνοντας άλλες διαστάσεις του θέματος ή υποβάλλοντας νέα ερωτήματα
- 8) Μην ξεχνάτε να ενημερώνετε το ατομικό σας ημερολόγιο και τον αντίστοιχο φάκελο, καθώς και τον ομαδικό φάκελο.

Ακολουθεί η ανακοίνωση των απαντήσεων στην Ολομέλεια και σχετική συζήτηση.

Στη συνέχεια, περνάμε **στο μετα-αναγνωστικό στάδιο**.

Γ. Μετα-αναγνωστικό στάδιο

Μετά την ανάγνωση και την ανάλυση του λογοτεχνικού κειμένου, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει 2-3 ακόμα τεχνικές:

6^η Δραστηριότητα- Συνδυασμός ομάδας και ολομέλειας:

Με την τεχνική <<Ρόλος στον τοίχο>>: οι μαθητές/μαθήτριες σκιαγραφούν τον πρωταγωνιστή, δημιουργώντας ένα περίγραμμα γι' αυτόν σε ένα χαρτί.

Μέσα σ' αυτό το περίγραμμα γράφουν τα πιθανά συναισθήματα και τις σκέψεις του (εσωτερικός κόσμος του πρωταγωνιστή) δηλ του Εμμανουήλ.

- Έξω από το περίγραμμα γράφουν τα συναισθήματα και τις σκέψεις τις δικές τους ως αναγνωστών (εξωτερικός κόσμος του πρωταγωνιστή) :
  - εσωτερικό περίγραμμα: συναισθήματα του Εμμανουήλ / Ισμαήλ
  - εξωτερικό περίγραμμα: συναισθήματα των μαθητών και μαθητριών

7^η Δραστηριότητα- Συνδυασμός ομάδας και ολομέλειας: Ταύτιση με το ρόλο

- Για τη σκηνή της επιστροφής στο πατρικό σπίτι (αυτοσχέδια δραματοποίηση) ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να δημιουργήσει ένα μικρό υποθετικό σενάριο, ως εξής :
- Είστε ο Ισμαήλ Φερίκ πασάς, άλλοτε Εμμανουήλ, στο πατρικό του σπίτι και θυμάστε ένα ποίημα, που είχε γράψει κάποτε ένας συγχωριανός σας νεαρός ποιητής στην Κρήτη. Καθώς το διαβάζετε, οι μνήμες συντρίβουν την ψυχή σας :

Φουντεδάκη Μ., *Λένε για την Πατρίδα* :

<< Την πατρίδα του κανείς την κρύβει δίπλα στην ψυχή του

Έτσι λένε

Έτσι έχω ακούσει να λένε.

Την πατρίδα του την κρατεί σφιχτά πάντα μαζί του

Έτσι λένε

Έτσι έχω ακούσει να λένε.

Η πατρίδα καθενός είναι η ίδια η ζωή του

Έτσι λένε

Έτσι έχω ακούσει να λένε.

Και η πατρίδα του είναι αυτή, η τελευταία ανάμνησή του

Έτσι λένε

Έτσι είναι.>>

Εργασία στην ολομέλεια:

- Γράψτε τι μπορεί να νιώθει ο Εμμανουήλ, καθώς θυμάται αυτούς τους στίχους ;

- Καταγράψτε στο Ημερολόγιό σας τις πιθανές σκέψεις του :

Προχωρώντας στο εσωτερικό του σπιτιού, βρίσκετε κρυμμένη μια ελληνική σημαία με το σύνθημα << Ένωσις ή Θάνατος>>. Θυμάστε τους αγώνες των Κρητικών. Θέλετε να σώσετε τη σημαία, το ιερό σύμβολο της ιδιαίτερης πατρίδας σας, που ευλαβικά η οικογένειά σας φύλαγε στο σπίτι και να την πάρετε μαζί σας.

- Τι θα κάνατε ; Πόσο θα βάρυνε αυτό το σύμβολο μέσα σας ; Τι θα σήμαινε για σας ; Τελικά, τι επιλέγετε ;

8^η Δραστηριότητα: τεχνική της Παγωμένης Εικόνας: Συνδυασμός ομάδας και ολομέλειας

Με την τεχνική της Παγωμένης Εικόνας ορισμένοι μαθητές προετοιμάζουν χαρακτηριστικές σκηνές- στιγμιότυπα από το κείμενο και τις παρουσιάζουν, χωρίς κίνηση, στην υπόλοιπη τάξη, η οποία θα πρέπει να μαντέψει ποια σκηνή απεικονίζεται. Ο/Η εκπαιδευτικός, με την τεχνική των στοχευμένων ερωτήσεων, προσπαθεί να βοηθήσει τα παιδιά να καταλάβουν το <<περί τίνος πρόκειται>>, υποβάλλοντας ερωτήματα του τύπου :

- Αναγνωρίζετε το θέμα ;
- Για ποιο λόγο, πιστεύετε, απέδωσαν τη συγκεκριμένη σκηνή οι συμμαθητές/συμμαθήτριάς σας με αυτόν τον τρόπο ;
- Θεωρείτε επιτυχημένη τη δραματοποίηση, ναι ή όχι και γιατί ;
- Θα διατυπώνατε εσείς μίαν άλλη εναλλακτική πρόταση και ποια θα ήταν αυτή ; κ.λ.π.

9^η Δραστηριότητα: <<Η καρέκλα των ερωτήσεων>>: Συνδυασμός ομάδας και ολομέλειας

Και στη συγκεκριμένη δραστηριότητα μπορούν να υποδυθούν περισσότεροι του ενός τον Εμμανουήλ και οι άλλοι αποτελούν το υπόλοιπο τμήμα της ολομέλειας και αναλαμβάνουν το ρόλο των αναγνωστών.

-Είστε σημερινοί αναγνώστες και έχετε μπροστά σας τον Εμμανουήλ- Ισμαήλ Φερίκ πασά. Ποιες ερωτήσεις θα του υποβάλατε και γιατί;

- Είστε σημερινοί αναγνώστες και έχετε μπροστά σας τη συγγραφέα Ρ.Γαλανάκη. Ποιες ερωτήσεις θα της υποβάλατε και γιατί;

Φάση αυτοαξιολόγησης-αναστοχασμού

Ακολουθεί η φάση του αναστοχασμού, της αξιολόγησης της όλης διαδικασίας και της αυτο-αξιολόγησης, κατά την οποία αξιολογεί α) κάθε μέλος της ομάδας εργασίας τη συμβολή του στο συλλογικό έργο της ομάδας και της ολομέλειας β) κάθε ομάδα τη συμβολή της στο επιτελούμενο έργο, στη συνεργασία των μελών, την επικοινωνία και στις σχέσεις που αναπτύχθηκαν, καθώς και γ) ο/η εκπαιδευτικός τη διδακτική διαδικασία που ακολούθησε, τη μέθοδο, τις τεχνικές και τα μέσα που αξιοποίησε, την αποτελεσματικότητα της όλης εφαρμογής, την ανταπόκριση των παιδιών κ.λ.π.

Αποτελέσματα-Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι αφενός με τη συστηματική καλλιέργεια κλίματος ασφάλειας, εμπιστοσύνης και ισχυρών συναισθηματικών δεσμών, μέσα από τη δυναμική της ομάδας, παρεμβαίνουμε ευεργετικά στη μάθηση και στην εν γένει προσωπικότητα του ανθρώπου ' αφετέρου, δημιουργώντας ένα πλούσιο σε πνευματικά ερεθίσματα μαθησιακό περιβάλλον, με ποικιλία δραστηριοτήτων, διαμορφώνοντας και υποστηρίζοντας τη συνεργασία και την αλληλεπίδραση των μελών σε ομάδες εργασίας και στην ολομέλεια, **μπορούμε να υποστηρίξουμε, με τον καλύτερο τρόπο, τη μάθηση, η οποία επιτυγχάνεται μέσα από την πράξη και μέσα από μια διαδικασία συγκρότησης διαρκών υποθέσεων για τον <<κόσμο>> του κειμένου και του συγγραφέα/της συγγραφέως.** Οι υποθέσεις αυτές επιβεβαιώνονται, επαληθεύονται ή αναθεωρούνται σε μια διαδικασία συνεχούς εξέτασης, επανεξέτασης και διερεύνησης δεδομένων από τους ίδιους τους μαθητές, μέσω φθίνουσας καθοδήγησης.

Μια τέτοια διαδικασία μας δίνει τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσουμε καλύτερα τις **διαστάσεις της μάθησης** (περιεχόμενο, κίνητρα και αλληλεπίδραση με το περιβάλλον) (Illeris, 2009), αναδεικνύοντας, παράλληλα, το βαθιά κοινωνικό χαρακτήρα του ανθρώπινου εγκεφάλου.

Υπό το πρίσμα αυτό, παρέχουμε στους μαθητές και στις μαθήτριές μας ευκαιρίες **για κοινές εκπαιδευτικές εμπειρίες βιωματικής, συνεργατικής και ανακαλυπτικής μάθησης**, συμβάλλοντας καθοριστικά στην ενίσχυση της κοινότητας των προσώπων (Ραμουτσάκη, 2016). Μέσω των ποικίλων δραστηριοτήτων και της αλληλεπίδρασης, τα παιδιά καλλιεργούν περαιτέρω την προσωπικότητά τους, λειτουργούν πιο συλλογικά, δημοκρατικά και ανθρώπινα, όχι μόνο στο πλαίσιο των μαθημάτων, αλλά και των εν γένει διαπροσωπικών σχέσεων. Με τον τρόπο αυτό, τους μεταλαμπαδεύουμε, παράλληλα με την ιστορική γνώση, και απαραίτητες αξίες και στάσεις ζωής, ειδικότερα, δε, στην εποχή μας, στην οποία η υπεράσπιση του Ανθρώπου, σε κάθε επίπεδο, είναι ζητούμενο για όλους μας.

Βιβλιογραφικές παραπομπές

Εισαγωγή στις Ιστορικές Σπουδές(1986).ΥΠ.ΕΠ.Θ. – Π.Ι., Αθήνα, ΟΕΔΒ.

Ευθυμίου, Μ.(2018). *Μόνο λίγα χιλιόμετρα*, Αθήνα, Πατάκη, σσ.66 – 69.

Ιστορία Κατεύθυνσης Γ΄ τάξης ΓΕΛ(2007)- Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας. ΥΠ.ΕΠ.Θ. – Π.Ι., Αθήνα, , ΟΕΔΒ.

Κορνηλάκης, Αθ.(2019). *Η διδακτική προσέγγιση των πινάκων ως ιστορικών πηγών και η συμβολή τους στην αυτενέργεια των μαθητών/μαθητριών*. Εισήγηση στο 1^ο Διήμερο Διασχολικό Φιλολογικό Συνέδριο καλών πρακτικών και προτάσεων Διδακτικής Μεθοδολογίας. Ηράκλειο.

Κρόκου, Κωνσταντίνιδης, Γεωργίου, (2016). *Αξιοποίηση των πηγών στη διδασκαλία της Ιστορίας – ανάπτυξη σχεδίου μαθήματος*. Διήμερο εκπαιδευτικού, Λευκωσία.

Κουλαουζίδης, Γ.(2019). Η Μάθηση ως ατομική και κοινωνική διεργασία ανάπτυξης: Σκέψεις πάνω στις αναζητήσεις των Jarvis και Mezrow : Κόκκος και συνεργάτες (2019).Διερύνοντας τη θεωρία του Μετασχηματισμού, Ε.Ε.Ε.Ε., Αθήνα.

Λούης,Κ. Σωκράτους, Γ. Αργυρού, Χρ.(2008). Η διδακτική αξιοποίηση των πηγών και η συμβολή τους στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού-Σεμινάρια Φεβρουαρίου 2008, Λευκωσία.

Μαυροσκούφης Κ.Δ., (2005). *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας: ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Παληκίδης Α., (2007). «Η εικονογράφηση των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας» στο Ανδρέου Ανδρέας (επιμ.), *Η διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*, Μεταίχμιο. Αθήνα σ.σ. 321-362.

Παπαδόπουλος, Σ.(2010).Παιδαγωγική του Θεάτρου, Αθήνα.

Πολέμη-Τοδούλου, Μ. (2000), Ομαδικό Παιχνίδι σε Τρεις Γενιές” στο: Κουρουζίδης, Σ, Πολέμη-Τοδούλου Μ., Κοσμίδης, Π. (επιμ). Ομαδικά Παιδικά Παιχνίδια. Υπ. Ε. Π. Θ.- Εύωνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη. Αθήνα.

Πολέμη-Τοδούλου, Μ. (2005). Η Αξιοποίηση της Ομάδας στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.

Πολέμη- Τοδούλου, Μ. (2011).*Φροντίζοντας τη διαμόρφωση της ομάδας και του συγκινησιακού κλίματος*. Μ.Π.Ε., Αθήνα.

Ραμουτσάκη, Α.Ι.(2008). *Για τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων. Διδακτικές προτάσεις-Διδακτικά παραδείγματα*, Ηράκλειο.

Ραμουτσάκη, Α.Ι.(2016). *Μετασχηματίζοντας το τμήμα από αθροιστικό σύνολο ατόμων σε κοινότητα μάθησης προσώπων*. Πρακτικά Συνεδρίου Π.Δ.Ε. Κρήτης. Ηράκλειο.

Ραμουτσάκη, Α.Ι.(2014-2019). Επιμορφωτικά Σεμινάρια για την Ιστορία και αντίστοιχες Σημειώσεις, Χανιά, Ηράκλειο και Λασιθί.

Illeris, Kn.(2009). A comprehensive understanding of human learning: Illeris (επιμ) Contemporary theories of learning. Learning theorists...in their own words, Routledge, London and New York, p.p.9-20.

Mezirow, J.και συνεργάτες (2007α). *Η Μετασχηματίζουσα Μάθηση*. Αθήνα, Μεταίχμιο.

Mezirow, J. (1998α). *On critical Reflection*.*Adult Education Quarterly*, 48, 185-198.